

Petar Korunić

Filozofski fakultet, Zagreb

Odsjek za povijest

PORIJEKLO I INTEGRACIJA NACIJE KAO ZNANSTVENI PROBLEM

SAŽETAK

U radu autor raspravlja o porijeklu i integraciji nacije uopće, ali s gledišta porijekla hrvatske nacije. Pojavu i razvitak nacije promatra u okviru razvoja društva i društvenih podsistema. Smatra da nacija nastaje i formira se kao kompleksna nacionalna zajednica novoga integracijskog tipa u tijeku dugotrajnih povijesnih i društvenih procesa, tek u okviru razvoja građanskog društva. Posebno stoga proučava uzajamnu ovisnost nacije i demokratskih podsistema tog društva. Demokratski građanski sustav i njegovi podsustavi (demokracija, građanske slobode, parlamentarizam, pravna država, vladavina prava i zakona, višestranački sistem, pluralizam uloga, stavova, ciljeva itd.) bitno utječu na formiranje i razvitak demokratske nacionalne zajednice. To su dakle dvije kompatibilne povijesne tvorevine. Napredak i/ili stagnacija jedne tvorevine (demokratskog sustava) utječe na razvoj i/ili stagnaciju druge povijesne tvorevine (demokratske nacionalne zajednice) i obratno.

KLJUČNE RIJEČI: nacija, građansko društvo, demokracija, nacionalne zajednice, moderna povijest, etničnost

I.

Vrlo je teško, ili gotovo nemoguće, unositi nove spoznaje u znanstvenu diskusiju o porijeklu i formiranju nacije. O tome postoji opsežna literatura. Nacija je, o tome nema spora, imala i ima pozitivnu ulogu u povijesnom hodu čovječanstva uopće, i napose u povijesnom razvitku pojedinih naroda. Imala je i ima, kao cjelovita nacionalna zajednica, golemu ulogu u integraciji i razvitku nacionalne kulture, političkog sustava, političke zajednice, gospodarstva, kulturnih i političkih institucija, obrazo-

vanja itd. Ali je u svom povijesnom hodu imala i ima, i o tome nema spora, ako se razvila kao nestabilna nacionalna zajednica, vrlo negativnih i poraznih učinaka. Tu negativnu stranu nacije čovječanstvo je snažno osjetilo i osjeća kroz katastrofe fašizma, nacionalsocijalizma, raznih oblika agresivnog nacionalizma, zloupotrebe vlasti, totalitarizma, jednostranačkog sustava, diktatura, jednoulja itd. Tu se jasno iskazuje paradoks povezan sa razvitkom nacije. No to nije jedina proturječnost njezina unutrašnjeg razvitka. Moramo zbog toga posebno proučavati međusobni odnos nacije i društva, a posebno uzajamnu ovisnost nacije i demokratskog sustava.

U prvom dijelu ovog rada raspravljamo o naciji uopće. Budući da smo ograničeni prostorom, u ovoj raspravi donosimo samo pojedine fragmente opsežnije studije o naciji koju pripremamo. Tek zatim u drugom dijelu rasprave govorimo ukratko o porijeklu i razvoju hrvatske nacije.

O naciji uopće. Ni jednu povijesnu pojavu znanstvenici nisu toliko proučavali koliko naciju. Ni o jednoj se zajednici u povijesti nije napisalo toliko studija i knjiga, i to s gledišta različitih društvenih znanosti, i ni o jednoj se nije razvilo toliko teorija koliko o naciji i o mnogim problemima vezanim uz njezinu pojavu, formiranje i razvoj. To zanimanje za proučavanje fenomena nacije traje i dalje. Pojavu i razvitak nacije, i mnoge povijesne i društvene procese vezane uz njezino formiranje, proučavaju gotovo sve društvene znanosti. Rezultat tih istraživanja jest golema literatura o naciji.

No, uza sve vrijedne znanstvene rezultate, i uza sve zanimljive ponudene modele, ipak se proučavanje fenomena nacije mora nastaviti. U mnogim vidovima mi se još uvijek nalazimo na početku tog istraživanja.

O hrvatskoj naciji. O porijeklu, formiranju i razvitku hrvatske nacije najviše su u nas pisali povijesnici, književni historičari, lingvisti, pravni historičari i etnolozi. Druge društvene znanosti manje su istraživale taj problem iz hrvatske povijesti. Historičari i donekle književni historici na povijesnim izvorima proučavali su premnoge probleme vezane uz pojavu i procvat hrvatskoga narodnog preporoda, rađanje nacionalnih ideologija, političkih stranaka i programa, organizacije nacionalnih kulturnih i političkih institucija itd. Stoga su, posve razumljivo, promišljali i o pojavi, formiranju i razvitku hrvatske nacije. Gotovo da nema studije o hrvatskoj povijesti iz 19. i 20. stoljeća koja se na neki način ne bavi problemima hrvatske nacije. Stoga i bogatstvo radova o integraciji i razvitku hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću, o nicanju nacionalnih ideologija, nacionalnih stranaka i programa itd. Nužno je, međutim, izdati kritičnu raspravu o tim temama i to s više razloga. Valja nam ustanoviti što je postignuto

i što još treba istraživati. Jer, uza sve mnoge i vrijedne radove o tome, nije pretjerano kazati da se kritična historiografija nalazi tek na početku proučavanja.

Ideologemi i modeli. Kada je riječ o porijeklu naroda i nacije, i o njihovu formiranju i rastu, moramo razlikovati razna mišljenja koja o tome postoje u široj kulturnoj javnosti, na jednoj strani, od znanstveno utemeljenih pokušaja da se cjelovito istraže i opišu složeni povijesni procesi vezani uz naciju, na drugoj strani. Jer na formiranje stavova o naciji u široj javnosti više utječu razne ideologije i politički ideolozi, i time razni ideologemi, negoli povijesna istina iza koje stoji znanost i znanstveni modeli. Ponekad međutim razni ideologemi utječu i na konstrukciju znanstvenih modela kojima se želi odgovoriti na pitanje o porijeklu nacije, a to je vrlo loše. Potrebna je stoga velika opreznost i kritičnost pri stvaranju znanstvenih modela u proučavanju porijekla i razvitka nacije.

Teorije o naciji. Teorije o naciji odgovaraju na pitanje što je to nacija i kako se razvija? Na to su pitanje pokušali odgovoriti znanstvenici s različitih područja društvenih znanosti i iznosili mnoge teorije, kao primjerice o naciji: kao jezičnoj zajednici; kao kulturnoj zajednici; kao "kulturno-etničkoj" zajednici; kao državi; kao političkom narodu; kao političkoj zajednici; kao povijesnoj zajednici ("historijskom narodu"); kao prirodnoj zajednici ("ne-historijskom narodu"); o relaciji "stara nacija" - "mlada nacija"; kao etničkoj i/ili narodnoj zajednici; kao autoritarnoj ili demokratskoj zajednici; čak kao etničko-birokratskoj zajednici; kao skupu vrijednosti; kao socijalnoj zajednici; kao "vladajućem narodu" itd. Nećemo ulaziti u analizu tih teorija - mnoge su neprihvatljive, posebice kada se oslanjaju samo na jednu vrijednost i kada naglašavaju samo jednu značajku nacije. Jer naciju ne tvori jedna vrijednost i stoga ona nema samo jednu značajku. Nacionalna zajednica integrira i homogenizira sve vrijednosti, tj. sve subzajednice jednog naroda.

Teorije o porijeklu nacije. Svaka teorija o porijeklu nacije mora odgovoriti na pitanje: kako je i kada nastala nacija, što utječe na njezin razvoj i kakva je njezina uzajamna ovisnost spram društva i društvenih podsustava. Postoji uglavnom jedna teorija o porijeklu nacije i mnoštvo inačica te teorije. A to je *etnogeneza* naroda i nacije. Etnogeneza proučava proces postojanja i razvitka etničke zajednice, naroda i nacije. Ta teorija, međutim, ima niz nedostataka i nije odgovorila na mnoga pitanja. Etnogeneza proučava "prve uzroke" i pitanje prvobitnosti. Oslanja se na istraživanje etničkog porijekla, bliskih rodovskih struktura, psiholoških stanja (svijesti, osjećaja, volje, karaktera itd.) i nacionalnih ideologija. U te je teorije lako uočiti nedostatak proučavanja društva i društvene uvjetovanosti pojave i razvoja naroda i nacije. Nasuprot *etnogenezi naroda i nacije*, i naučnih modela vezanih uz tu teoriju, mi u ovom radu donosimo stoga teoriju o *sociogenezi naroda i nacije*.

II.

Tri su razine razvitka etnosa (ethnos = razvoj narodnosti i naroda uopće) važne za proučavanje porijekla i integracije nacije. Najprije moramo upoznati cjelinu, tj. cjelokupni proces pojave i rasta etnosa - od pojave etničkih grupa i skupina, preko rodova i plemena do pojave naroda i nacije i organizacije cjelokupne međunarodne zajednice. Jer ni jedan segment, ni jedan dio etnosa izdvojen sam za sebe, ne možemo razumjeti u njegovoj pojavi i rastu ako ne sagledamo njegovu cjelinu u cjelokupnosti društvene i povijesne uvjetovanosti. To proučava *sociogeneza etnosa*. Drugo, nužno je dobro poznavati ono što je prethodilo pojavi nacije, a to je pojava, formiranje i rast naroda. Bez temeljitog poznavanja tih etapa, tj. povijesti naroda, svih njegovih subzajednica i posvemašnjega njegova društvenog, političkog i kulturnog rasta, ne možemo objasniti porijeklo i život ni jedne nacije. Taj razvoj proučava *sociogeneza naroda i narodne zajednice*. Treće, tek zatim možemo pristupiti proučavanju porijekla, formiranja i razvoja nacije. A to proučava *sociogeneza nacije i nacionalne zajednice*.

Sve te tri razine etnosa, dakako, moramo proučavati unutar društvene i povijesne uvjetovanosti. Teorija sociogeneze naroda i nacije polazi od stanovišta: da je pojava i razvoj naroda i nacije dugotrajni proces; da na stvaranje i oblikovanje naroda i nacije utječu mnoge i mnoge vrijednosti (jezične, književne, kulturne, političke, ekonomske, pravne, društvene itd.) u međusobnoj interakciji što su strukturirane u subzajednice i društvene podsisteme; da društvo i sistem društvenih odnosa bitno utječe na formiranje naroda i nacije; da je nacija nastala i razvila se tek unutar građanskoga društva, preobrazbom narodne zajednice tj. integracijom njezinih subzajednica, da ih je homogenizirala i integrirala u bitno novu cjelinu: u nacionalnu zajednicu; da je nacija, prema tome, zajednica novoga integracijskog tipa.

Nacija i društvo. Da bismo mogli raspravljati o porijeklu i formiranju hrvatske nacije (ili bilo koje druge), moramo najprije znati što je nacija uopće, kada se u povijesti pojavljuje, kada nastaje i kako se razvijala, na kojem se sustavu vrijednosti formira i u okviru kojeg društva. Drugim riječima, moramo istražiti kakva je međusobna ovisnost nacije i društva.

Nacija je *najejelovitija zajednica* koja je nastala i razvila se tijekom dugotrajnih *procesa integracije* unutar građanskog društva. Njezin rast (procesi modernizacije i integracije) nije završen, kao što nije prestao ni razvitak građanskog društva. No nacija nije društvo: nacija je *zajednica* u građanskom društvu, dakle *socijetalna zajednica* građanskog društva. Ona je nadalje složeni sustav integriranih i međusobno povezanih svih homogenih subzajednica¹ jednog naroda: jezičnih, književnih, znanstvenih, obrazovnih, kulturnih, političkih, narodnih, etničkih, vjerskih, moralnih, ekono-

mskih, teritorijalnih, socijetalnih... Svaka nacija i nacionalna zajednica ne stvara se odjednom, nego u dugotrajnom procesu kojemu se ne vidi kraj. Drugim riječima, nacija je *najcjelovitija zajednica novoga integracijskog tipa* koja, unutar složenog sustava građanskog društva, integrira i međusobno povezuje sve subzajednice koje se postupno razvijaju u tijeku povijesti jednog naroda.

Moramo dakle najprije razlikovati *zajednicu* od *društva*. To su dvije različite povijesne tvorevine, različito strukturirane i različitog porijekla, koje se međusobno uvjetuju i dopunjuju:

- a) *Zajednica* je prirodna bliska ljudska tvorevina, ona koju su ljudi sami stvorili i organizirali. Unutar određene zajednice (jezične, obrazovne, književne, znanstvene, kulturne, političke, ekonomske itd.) veći broj ljudi svjesno stupa u bliske međusobne odnose, svjesno djeluje, svjesno usmjerava svoj rad, svoje interese i ciljeve, svjesno, dakle, organizira i utemeljuje tu zajednicu. Rezultati te djelatnosti što ih ostvaruje više generacija tijekom povijesti, temelj su razvitka svake zajednice. Zato je svaka zajednica (u svakog naroda napose) zasebna i nepovnljiva: na svojoj zasebnosti i osebnosti svaki narod zasniva svoj individualitet.
- b) *Društvo* je, međutim, razumska tvorevina kojoj porijeklo pokazuje na racionalni pravni oblik povezanosti među ljudima, a iskazuje se u složenim društvenim sistemima i u totalitetu društvenih odnosa. Imamo stoga različite tipove društva i društvenih sistema. Društveni sistemi (na primjer građansko društvo) jedinstveni su za sve narode, jer je riječ o pravnom sustavu i pravnoj regulativi kao univerzalnim vrijednostima. Ali unutar istih društvenih sistema, kod svakog naroda napose, često postoje drukčije društvene strukture. Unutar, dakle, istih društvenih sistema individualne aspekte, kod svakog naroda napose, određuju: prvo, društvene strukture i, drugo, razvitak društvenih podsistema (kulture, politike, ekonomije, prava, vjere, obrazovanja, komunikacije itd.).

Različite subzajednice (jezična, kulturna, ekonomska, politička, vjerska, tradicionalna, teritorijalna itd.) postojale su i razvijale se u svim društvima i prije pojave građanskog društva. Povijest svakog naroda iskazuje se kroz povijest njegovih subzajednica, u njihovoj međusobnoj interakciji. Sâm narod iskazuje se i izražava putem svoje zajednice: to je njegova narodna zajednica. To je, dakako, dugotrajni proces u kojem se njegove subzajednice postupno formiraju i razvijaju. Shvatimo li strukturu i

1 Subzajednica je "tehnički" pojam. Jer naciju ne smatramo "nad-zajednicom". Riječ je o zajednicama koje nacija (kao novi tip socijetalne zajednice građanskog društva) integrira u nov oblik: u nacionalnu zajednicu.

sadržaj njegovih subzajednica i njihove socijalne aspekte, njihov odnos spram društva, kao i strukturu društva u kojem se razvijaju, upoznat ćemo povijest jednog naroda, izraze njegova rasta na mnogim područjima javnoga života. To je dakako povijest jednog naroda.

Međutim, navedene subzajednice, kojih početke formiranja nalazimo otprije na različitim organizacijskim razinama, dobivaju u građanskom društvu nove sadržaje i posve nove organizacijske oblike što sada snažno utječu na integracijske procese: na formiranje nacionalne zajednice posve novoga integracijskog tipa. Sve te subzajednice jasnije se homogeniziraju i integriraju tek unutar građanskog društva.

U međusobnoj interakciji tih subzajednica, tijekom njihove homogenizacije, i time u međusobnoj interakciji svojih vrijednosti (kulturnih, političkih, pravnih, ekonomskih, društvenih itd.), tijekom dugotrajnih povijesnih procesa koji neprekidno traju i dalje se nastavljaju, formira se i razvija *nacija kao najcjelovitija zajednica*, kao nacionalna zajednica koja u sebi *integrira* i međusobno *povezuje* sve ostale subzajednice. Nacija tako postaje *nacionalnom zajednicom* (koja integrira sve subzajednice jednog naroda) i ujedno *socijetalna zajednica* (koja u građanskom društvu vrši snažnu unutrašnju integraciju: političku, pravnu i društvenu).

Nacija je, dakle, nastala i formirala se tek u građanskom društvu. Ne prije, ne u ranijim društvenim sistemima. Njezin je razvitak ovisan o napretku građanskog društva. Isto je tako i razvitak građanskog društva, i njegovih demokratskih podsustava, ovisan o razvoju demokratske nacionalne zajednice. Promjena strukture i/ili poremećaj na jednoj strani (unutar nacionalne zajednice) izaziva promjene i poremećaj na drugoj strani (u razvitku građanskog društva i njegovih podsistema). To su, prema tome, dvije vrlo složene ali i najcjelovitije povijesne tvorevine kojih je rast, modernizacija i integracija u međusobnoj ovisnosti: one su kompatibilne.

Da bi se određena *nacija* mogla u povijesti pojaviti mora joj dakako prethoditi povoljan rast, zrelost određene *narodne zajednice*, tj. pojava više subzajednica jednog naroda i, razumije se, sam taj narod. Naciji, dakle, prethodi određeni narod. Taj narod ima svoju povijest tijekom koje se oblikovao, na mnogim područjima javnoga života, do pojave građanskog društva. Taj narod se razvijao unutar feudalnog i kasno-feudalnog društvenog sistema i, kada je riječ o narodima unutar Habsburške monarhije, unutar društva prosvijećenog apsolutizma.

Neosporno je, međutim, da je tek sustav građanskog društva omogućio nešto posve novo: snažniju integraciju (i *vertikalnu* i *horizontalnu*), vrlo jaku homogenizaciju i modernizaciju narodne zajednice, svih njezinih subzajednica, i napokon nje-

zino pretvaranje u naciju i zatim nacionalnu zajednicu i, pod utjecajem demokratskog građanskog sustava, u demokratsku nacionalnu zajednicu. Tek s pojavom i razvitkom građanskog društva započinju, dakle, procesi nastanka moderne nacije, dugi procesi njezine integracije i modernizacije.

Dakako, procesi oblikovanja i razvoja nacije nisu završeni, kao što nisu završeni ni procesi strukturiranja građanskog društva. Njihova se transformacija i dalje nastavlja. Ni nacija ni građansko društvo nisu posve stabilne povijesne tvorevine. U objašnjenju tih povijesnih procesa postoji relativno jasna zakonitost koja se ogleda u odnosu uzajamne ovisnosti nacije i društva.

Ključno granično razdoblje kada se jedan narod jače integrira i kada počinje njegova preobrazba u naciju jest početak stvaranja i formiranja građanskog društva i organizacije svih temeljnih podsustava tog društva. A to su: građanske slobode, pravni i parlamentarni sustav, parlamentarna demokracija, sistem predstavničke vlasti, slobodni izbori, višestranački sistem, organizacija zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, kapitalistički način privrede, slobodno tržište, organizacija nacionalnih kulturnih, znanstvenih i političkih institucija, opredjeljenje za procese modernizacije i razvoja, pluralizam ideja, stavova i ciljeva itd.

Proces, prema tome, strukturiranja i izgradnje građanskog društva - proces strukturiranja sustava novih društvenih odnosa i struktura, izgradnje posve novoga političkog, kulturnog i ekonomskog sustava - jest ujedno i proces integracije nacije. I to su dugotrajni procesi. Pojedini segmenti, tj. pojedine njezine subzajednice u tijeku tog procesa različito se (i horizontalno i vertikalno) organiziraju i homogeniziraju. Ta se homogenizacija, gledajući u cjelini, odvija unutar različitih ritmova. Tako, na primjer, kulturna zajednica, i kulturna homogenizacija, može u organizaciji i integraciji prethoditi političkoj ili ekonomskoj. Ali moraju postojati sve te zajednice, na različitim razinama organizacije, jer samo u njihovoj međusobnoj interakciji nastaje nacija i nacionalna zajednica.

Možemo dakle zaključiti da se nacija može pojaviti i formirati samo u onoj sredini u kojoj je jedan narod prije njezine pojave organiziran više-manje u homogenu narodnu zajednicu; ako se taj narod organizirao u više subzajednica, na različitim razinama, i to prije svega unutar etničke, narodne, jezične, kulturne, književne, obrazovne, znanstvene, teritorijalne, ekonomske i političke. Ako je, s tim u vezi, osnovao i organizirao temeljne institucije (kulturne, političke, znanstvene, obrazovne, ekonomske itd.) i ako posjeduje osnovne oblike vlasti i uprave na svom teritoriju. A s pojavom građanskog društva, i s razvitkom svih njegovih podsistema (kulture, politike, prava, ekonomije itd.), kao novih integracijskih činitelja, taj se narod i njegova

narodna zajednica pretvara u naciju. Ne prije, jer ni jedno drugo društvo nije omogućavalo takve integracijske i modernizacijske procese. Ni jedno drugo društvo, osim sustava građanskog društva, nije pretpostavljalo slobodu i jednakost svih građana, opće građanske slobode te stvaranje svih pretpostavki za pojavu posve nove zajednice: nacije kao zajednice posve novoga integracijskog tipa.

Procesi integracije i modernizacije. Da bismo mogli istraživati porijeklo i razvitak nacije, moramo proučiti integracijske i modernizacijske procese i zajednice i društva. Ali prvo moramo odgovoriti na pitanje što je integracija, a što proces nacionalne integracije? Integracija je pretvaranje ili ujedinjavanje dijelova u cjelinu. *Proces* je zakonomjerni slijed stanja, faza ili pojava ili tok razvitka nečega. *Proces integracije* jest zakonomjerni tok ili slijed pretvaranja dijelova u cjelinu. Prema tome, *proces nacionalne integracije* jest zakonomjerni tok ili slijed pretvaranja i ujedinjavanja "dijelova" jednog naroda (njegovih subzajednica) u jednu cjelovitu homogenu nacionalnu zajednicu. To je proces pojave, formiranja i razvoja jedne nacije - nacionalne zajednice novoga integracijskog tipa - proces vrlo složen, dugotrajan i neravnomjeran i na mnogim područjima i segmentima još uvijek nezavršen.

Prema našim istraživanjima nacija nije, kako se misli, zbroj određenih vrijednosti. A nije točna ni tvrdnja da na njezino formiranje ponajviše utječe "nacionalno-integracijska ideologija". Ništa više nam na sva ta pitanja ne može odgovoriti ni tvrdnja većine znanstvenika da je na proces formiranja nacije ponajviše utjecala nacionalna svijest. Mnogi navode pojedine vrijednosti koje su, prema njihovu shvaćanju, imale ključnu ulogu u formiranju pojedinih nacija i dale im osnovna obilježja. Tako se, na primjer, prema njihovu istraživanju, pojavila "jezična nacija" (jezik kao osnova nacije); "kulturalna nacija" (kultura kao temelj nacije); "politička nacija" (politika i politički sustav kao osnova nacije); "povijesna nacija" (povijest, tradicija i trajanje u povijesti kao osnova nacije) itd.

Nije teško dokazati da su sve te tvrdnje i sve te teorije neodržive. Nacija se formira, kako smo vidjeli, tek u građanskom društvu. Početak, dakle, građanskog društva, tj. početak integracijskih i modernizacijskih procesa koje je u konkretnim sredinama omogućio sustav građanskog društva, jest stvarni početak formiranja i integracije nacije. A to znači da se nacija formira i oblikuje (na mnogim područjima javnoga života) u dugotrajnom povijesnom razdoblju, zajedno u međuodnosu s razvojem građanskog društva i njegovih podsistema. Ritam integracije nacije drukčiji je od razvitka i integracije društva, kao što je i različit ritam integracije pojedinih dijelova i nacije (pojedinih njezinih subzajednica) i građanskog društva (pojedinih njegovih podsistema).

U svakom slučaju, nacija nastaje i razvija se integracijom tj. međusobnim povezivanjem i ujedinjavanjem svih subzajednica jednog naroda u novu zajednicu - nacionalnu zajednicu. Te su se subzajednice počele razvijati, na različitim razinama, već unutar narodne zajednice, dakle prije pojave građanskog društva. Ali će se sve te subzajednice dalje razvijati, homogenizirati i integrirati - tj. *horizontalno* će obuhvatiti cjelokupni etnički i politički prostor jednog naroda i *vertikalno* sve njegove društvene strukture - tek unutar građanskog društva. A neke će se subzajednice pojaviti u posve novom obliku.

Upoznajmo osnovne subzajednice, tj. zajednice jednog naroda na kojima se, u njihovoj međusobnoj interakciji, formira nacija kao novi tip integracijske zajednice:

- I. *Zajednica jezika ili jezična zajednica* - formirana je od ovih dijelova: a) od zajednice govornog jezika, tj. jezika puka, tzv. ne-književnog jezika; b) od zajednice književnog i znanstvenog jezika, tj. jezika književnosti i znanosti i c) od cjelokupne tradicije govornog i književnog jezika.
- II. *Književna zajednica* - formirana je od ovih dijelova: a) od zajednice književnog jezika i književnosti; b) od zajednice književnih društava i institucija i c) od cjelokupne književne tradicije.
- III. *Znanstvena zajednica* - sastoji se od ovih dijelova: a) zajednice znanstvenika i znanosti; b) zajednice znanstvenih organizacija, udruženja i institucija i c) cjelokupne tradicije znanstvenog razvitka.
- IV. *Zajednica školstva i obrazovanja* - razvoj školstva, obrazovanja i pismenosti pratimo preko: a) organizacije institucija osnovnog školstva; b) organizacije institucija srednjeg školstva i c) organizacije institucija visokog školstva (fakulteta i sveučilišta).
- V. *Kulturna zajednica* - formira se u dugotrajnom povijesnom razvitku: a) kao tradicijska kultura = ukupnost običaja, ponašanja, djelovanja, stanovanja, rada itd. puka, pokrajine i naroda; b) kao kultura narodne i nacionalne zajednice, kao tzv. viša kultura koja integrira puk i pokrajine u jednu cjelovitu kulturnu zajednicu, i c) kao ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti i kao ukupnost stvaralaštva jednog naroda.
- VI. *Etnička zajednica* - formirana je na ovim strukturama i vrijednostima: a) rodoslovnim strukturama, tj. na zajednici bliskog krvnog srodstva; b) zajedništvu duhovnih i kulturnih vrijednosti (tradicijska kultura, jezik, običaji, vjera) i c) na zajedništvu društvenih, političkih, pravnih i ekonomskih vrijednosti.
- VII. *Narodna zajednica* - formira se u dugotrajnom povijesnom razvitku: a) kao homogena zajednica jednog naroda, tj. kao viši stupanj njegove integracije; b) kao zajednica koja međusobno povezuje više subzajednica jednog naroda (kul-

- turnu, jezičnu, književnu, vjersku, teritorijalnu, ekonomsku, političku itd.) i c) kao viši stupanj povijesnog razvika tog naroda.
- VIII. *Zajednica teritorija* - formira se u dugotrajnom povijesnom razvoju: a) kao etnički teritorij jednog naroda i b) kao politički teritorij tog naroda.
- IX. *Ekonomska zajednica* - formira se tijekom povijesnog razvoja: a) unutar društvenih sistema (feudalizma, kapitalizma, industrijskog društva); b) preko formiranja zajedničkog tržišta, proizvodnje, ekonomije, bankarstva itd. i c) kao naslijeđeno bogatstvo naroda.
- X. *Socijalna zajednica* - formira se unutar društvenih sistema: a) kao ukupnost normi, pravila, statusa i dužnosti; b) kao ukupnost normativnog poretka i sustava; c) kao cjelina društva i društvenih odnosa u njegovu kolektivnom aspektu; d) kao podsistem integracije (društvene, kulturne, pravne, političke i ekonomske); e) kao složeni mozaik kolektiva i f) stoga ima vrlo složeni pluralizam uloga i vrlo jaku integrativnu ulogu.
- XI. *Politička zajednica* - formira se u dugotrajnom povijesnom hodu: a) kao jedna od važnijih integrativnih zajednica; b) nastaje ujedinjenjem segmenata jednog naroda u jedinstveni politički narod i ujedinjenjem pokrajina jednog naroda u cjelovitu homogenu političku zajednicu; c) u toj političkoj zajednici nužno je organizirati sve političke institucije, te zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, tj. parlamentarni sustav vlasti; d) ta se zajednica u svojoj potpunosti formira tek unutar građanskog društva.
- XII. *Državna zajednica* - u povijesti se stvara postupno: a) na temeljima povijesne i državne tradicije; b) tijekom izgradnje vlastite državnosti i na temeljima političke zajednice; c) iskazuje se u cjelokupnosti institucija i podsistema jedne države i državne organizacije; d) konačni cilj jest stvaranje i organizacija samostalne i suverene nacionalne države.
- XIII. *Vjerska zajednica* - sastoji se od vjere, crkvene organizacije i vjernika.
- XIV. *Moralna zajednica* - ukupnost običaja, morala, etičnosti i ponašanja.
- XV. *Povijesna zajednica* - povijesnu zajednicu jednog naroda tvori: a) zajednica prošlosti i tradicije; b) kulturna, politička, državna i državnopravna tradicija.
- XVI. *Prirodna zajednica* - zajednica prirodnih uvjeta rada i društva.
- XVII. *Zajednica zajedničkih interesa, ciljeva, planova, nakana, htijenja* itd.

Nacija i nacionalna zajednica, kao novi tip integracijske zajednice građanskog društva, nastaje u međusobnom povezivanju i integraciji svih navedenih subzajednica. Nacija je stoga zajednica međusobno integriranih subzajednica. Svaka od tih subzajednica ujedno je pojedini društveni podsistem (kulturni, politički, pravni, ekonomski itd.).

U isto vrijeme zbivaju se, unutar složenih integracijskih procesa, tri ključna međusobno povezana povijesna i društvena procesa tijekom kojih se formira nacija. Prvi proces jest proces strukturiranja, oblikovanja, razvoja i homogenizacije pojedinih međusobno povezanih i uvjetovanih subzajednica. Ritam je razvitka svake subzajednice različit. Drugi je proces nacionalne integracije, tj. međusobno povezivanje, prožimanje i integriranje svih navedenih subzajednica u bitno novu nacionalnu zajednicu, u modernu naciju. Treći je proces strukturiranja i oblikovanja građanskog društva i time proces oblikovanja novoga demokratskog građanskog sustava: demokracije, pravnog i parlamentarnog sistema, kapitalističke privrede, slobodnog tržišta, tolerancije, građanskih sloboda itd.

Da bi se, prema tome, mogli ostvariti i ubrzati navedeni povijesni i društveni procesi (procesu bolje organizacije i homogenizacije pojedinih subzajednica + procesi njihova povezivanja i integriranja u nacionalnu zajednicu + procesi strukturiranja demokratskoga građanskog društva = procesi formiranja moderne nacije) nužna je pojava građanskog društva. Bilo je nužno da nestane kasnofeudalni društveni sustav i društvo prosvijećenog apsolutizma, i da se uspostavi posve novo građansko društvo i novi demokratski, tj. novi pravni i parlamentarni sustav.

Početak, dakle, formiranja građanskog društva - sustava posve novih socijalnih, političkih, državnih, ekonomskih, kulturnih i pravnih struktura i odnosa - jest uistinu i početak formiranja i razvoja pojedine nacije. Jer se tek u građanskom društvu (ne prije) ostvaruju svi ti novi uzajamno povezani procesi, koji se u tom novom društvu ostvaruju na posve novim razinama na što utječu procesi modernizacije, homogenizacije i integracije. Sve to ne postoji u feudalnom društvu. Nacija, međutim, ne nastaje odjednom: s pojavom građanskog društva! To su procesi, kako je rečeno, dugoga trajanja. Procesu strukturiranja i razvoja i građanskog društva i nacije nisu završeni.

Kada je riječ o porijeklu i razvoju nacije, o početku nacionalno-integracijskih procesa, mogli bismo, dakle, postaviti ovu jednadžbu: početak građanskog društva = početak formiranja demokratskog sustava = početak formiranja pravnoga i parlamentarnog sistema = početak formiranja novog političkog sistema = proces modernizacije i integracije = početak formiranja i razvoja nacije i početak formiranja demokratske nacionalne zajednice. Tu bismo jednadžbu mogli jednostavnije iskazati ovako: građansko društvo = procesi modernizacije i integracije = procesi nacionalne integracije = početak formiranja nacije.

Građansko društvo zapravo predstavlja novi tip *političkog poretka* i donosi novi društveni i pravni sustav. Zato je građansko društvo ujedno i političko društvo. A iskazuje se u posve novom obliku političkoga, kulturnog, ekonomskog i civiliza-

cijskog sustava, u vladavini prava, pravne države, parlamentarizma, zakona i zakonodavne vlasti. No za našu je raspravu najvažnije ovo: građansko društvo donosi posve nove oblike integracije. Najsnažnije se integracijski procesi iskazuju kroz ove društvene podsisteme:

- I. *Politička integracija* - ostvaruje se: a) putem političke organizacije, organizacije političke zajednice, vlasti, političkih institucija i političkih stranaka, kroz parlamentarizam i izborni sistem; b) putem političkih programa, ciljeva, ideja i ideologija i njihovih ostvarenja; c) posebno putem horizontalne integracije: putem političkog i teritorijalnog ujedinjenja.
- II. *Ekonomska integracija* - ostvaruje se: a) razvojem kapitalističke privrede i robo-novčanih odnosa; b) stvaranjem slobodnog tržišta; c) ekonomskom homogenizacijom zemlje.
- III. *Kulturna integracija* - ostvaruje se: a) razvojem školstva, obrazovanja, pismenosti; b) razvojem jezika, književnosti, znanosti; c) organizacijom nacionalnih kulturnih i znanstvenih institucija.
- IV. *Društvena integracija* - ostvaruje se: a) ostvarenjem građanskih sloboda i demokracije; b) ostvarenjem slobode, jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi = vertikalna integracija; c) razvojem različitih razina unutrašnje integracije koje se iskazuju u socijetalnoj zajednici.

Takvi snažni i sveobuhvatni procesi integracije i modernizacije nastaju tek u građanskom društvu. Ne mogu dakle nastati - ili su vrlo slabi i ograničeni na pojedinim područjima - u feudalnom i kasnofeudalnom društvu. Sveobuhvatni procesi integracije ubrzano se razvijaju s razvojem i organizacijom demokratskog građanskog sustava. Svi ti integracijski procesi, procesi stvaranja posve novoga svijeta, snažno utječu na pojavu i razvoj nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa = *nacionalne zajednice*. A te se moderne forme građanskog društva iskazuju putem: a) parlamentarne demokracije; b) ustavne, suverene i pravne države i c) demokratske nacionalne zajednice.

U tijeku tog razvoja prisutna je još jedna razina integracije: na području *oblikovanja zajednice*. U procesu formiranja nacije, kako smo vidjeli, ključnu društvenu ulogu ima integracija, a ovdje se iskazuje pretvaranjem dijelova u cjelinu i/ili ujedinjavanjem onog što je razjedinjeno. A kada je riječ o naciji jasno je da je integracija značila ujedinjavanje subzajednica (kao dijelova narodne zajednice) i podsistema (kao dijelova društva) u novu homogenu nacionalnu zajednicu. Istovremeno su, međutim, tekle dvije razine *integracije zajednice*: a) integracija samih subzajednica, tj. njihova nova organizacija i homogenizacija i b) integracija više subzajednica u novu nacionalnu zajednicu.

Prema svemu što je rečeno neosporno je da je proces strukturiranja i integracije novog građanskog društva ujedno i proces integracije nacije i nacionalne zajednice. To su, dakle, dva kompatibilna povijesna i društvena procesa. Pritom u građanskom društvu nalazimo dvije razine *razvoja i modernizacije*, a iskazuju se preko: a) *integracijskih procesa* na svim razinama i unutar svih društvenih podsistema (političkom, ekonomskom, kulturnom, pravnom itd.) i b) *transformacijskih procesa*, tj. preobrazbom svih struktura, vrijednosti i zajednica.

Prema tome, i nacija i nacionalna zajednica i njezini sastavni dijelovi - a to su njezine subzajednice, od čega se nacija sastoji - i građansko društvo i njegovi pod-sistemi, neprekidno i snažno tijekom su vremena obuhvaćeni procesima *integracije, transformacije i modernizacije*. Pritom ritam integracije nacije ovisi o ovim činiteljima: prvo, o organizaciji, razvoju i homogenizaciji pojedinih subzajednica jednog naroda, tj. na kojoj su razini i organizacije i razvoja i kako teče proces njihova međusobnog povezivanja na cjelokupnom prostoru; i drugo, o integraciji građanskog društva, tj. o razvoju i strukturi građanskog društva.

Dijelovi naroda i nacije, kako smo pokazali, jesu njihove subzajednice. Pritom sve navedene subzajednice možemo promatrati kao relativno autonomne podsisteme nekog društva (političke, ekonomske, kulturne, pravne, vjerske itd.). Za svaku su, međutim, subzajednicu - promatrajući je ujedno i kao podsistem nekog društva - važni i ovi procesi: a) *proces horizontalne homogenizacije i integracije*, a ostvaruje se širenjem iz centra (i iz urbanih sredina) na periferije i u pokrajine (i na ruralna područja) i postupnim uključivanjem u tu subzajednicu cjelokupnog etničkog i političkog prostora jednog naroda i b) *proces vertikalne homogenizacije i integracije*, a ostvaruje se postupnim uključivanjem u tu subzajednicu svih društvenih struktura jednog naroda, tj. cjelokupnog stanovništva.

Posve je jasno da se u razdobljima do pojave građanskog društva - osobito za vrijeme kasnofeudalnog društva i društva prosvijećenog apsolutizma - pojavljuju segmenti, tj. jezgre pojedinih subzajednica koje dakle možemo promatrati i kao podsisteme tog društva. Međutim, ono što je važno, jest da se te subzajednice, sve do pojave građanskog društva, nisu mogle razviti u svoj cjelini tako: a) da obuhvate sve pokrajine jednog naroda, da obuhvate cjelokupni njegov etnički i politički teritorij; b) da obuhvate sve društvene strukture naroda, jer društvena nejednakost i feudalna rascjepkanost to nije dopuštala. Tek je građansko društvo omogućilo jednakost i ravnopravnost svih ljudi.

Upoznajmo na kraju shematski prikaz temeljnih sustava i podsustava koji - u njihovoj međusobnoj interakciji, u tijeku dugotrajnih povijesnih i društvenih procesa - bitno utječu na porijeklo, formiranje i razvoj nacije i nacionalne zajednice.

Tablica 1: Sociogeneza nacije i nacionalne zajednice (povijesni i društveni procesi i strukture)

TEMELJNI SUSTAVI *i podsustavi	PRIMARNE FUNKCIJE (i nacionalni ciljevi)
SUSTAV DRUŠTVENIH ODNOSA *Razvoj društvenih podsistema (kulturnih, političkih, pravnih, ekonomskih, vjerskih itd.)	Integracija i koordinacija sastavnih dijelova društva i društvenih podsistema
GRAĐANSKO DRUŠTVO *Demokracija Pluralizam ideja, ciljeva, planova itd. Pluralizam društvenih odnosa Socijalna evolucija	Unutrašnja integracija (politička, pravna, društvena, kulturna, obrazovna, znanstvena, ekonomska itd.) Proces modernizacije Ideje socijalne pravde Proces demokracije
INDUSTRIJSKO DRUŠTVO *Kapitalistička privreda Slobodno tržište Stvaranje kapitala Tehnološki razvoj	Formiranje nacionalnog tržišta Ekonomska integracija i homogenizacija Razvoj nacionalnog bogatstva Modernizacija Industrijski i tehnološki razvoj
PRAVNI SUSTAV *Pravna regulativa društva Prirodno, povijesno i nacionalno pravo Međunarodne norme Međunarodna pravna regulativa	Pravna regulativa narodne i nacionalne zajednice Nacionalno pravo i nacionalni suverenitet Državna i državopravna tradicija Ostvarenje nacionalnog suvereniteta Prirodno pravo naroda na samoopredjeljenje

TEMELJNI SUSTAVI *i podsustavi	PRIMARNE FUNKCIJE (i nacionalni ciljevi)
PARLAMENTARIZAM *Demokratski izbor vlasti Podjela vlasti: na zakonodavnu, izvršnu i sudsku Predstavnička vladavina Višestranački sistem; slobodni izbori	Formiranje nacionalnog parlamenta Organizacija nacionalnih političkih institucija Organizacija višestranačkog sistema Podjela vlasti: na zakonodavnu, izvršnu i sudsku Organizacija slobodnih izbora
PARLAMENTARNA DEMOKRACIJA *Parlamentarna vlast Demokratska vladavina	Organizacija demokratske vladavine Formiranje demokratske nacionalne zajednice Formiranje parlamentarne vlasti
SOCIJETALNA ZAJEDNICA *Strukturirani normativni poredak Podsystem integracije; pluralizam uloga Lojalnost prema socijetalnom kolektivu Ođanost vrijednostima (pravnim, političkim itd.)	Razvijanje sustava normi unutar nacionalne zajednice Lojalnost prema socijetalnom kolektivu Ođanost nacion. vrijednostima (kulturnim, pravnim, političkim, povijesnim, državnim itd.) Ostvarenje normativnog poretka
NACIONALNI POKRET *Prethodi Narodni preporod (ostvaren ranije) Organizacija nacionalnog pokreta Stvaranje nacionalnih vrijednosti Formiranje nacionalne zajednice (nacije) Formiranje nacionalne države	Prethodi Narodni preporod (organiziran ranije) Organizacija nacionalnog pokreta (dugog trajanja) Stvaranje temeljnih sustava nacionalnih vrijednosti Formiranje nacionalne zajednice (nacije) Formiranje nacionalne države (krajnji cilj)

TEMELJNI SUSTAVI *i podsustavi	PRIMARNE FUNKCIJE (i nacionalni ciljevi)
POLITIČKA ZAJEDNICA *Politički poredak; organizacija polit. vlasti Pol. modernizacija, integracija, homogenizacija	Organizacija nacionalnih političkih institucija Ujedinjenje svih segmen. naroda u jedan polit. narod Ujedinjenje svih pokrajina u cjelov. polit. zajednicu Organizacija nacionalne političke zajednice
SUVERENA DRŽAVA *Moderna demokratska država: = parlamentarna i predstavnička Organizacija suverene države Prihvatanje međunarodnih normi	Stvaranje suverene nacionalne države Organizacija zakonodavne države Organizacija nacionalnih državnih institucija Modernizacija i prihvatanje međunarodnih normi
SUSTAV KULTURE *Kulturni razvoj - modernizacija Uključivanje u svjetske kulturne procese Formiranje kulturne zajednice	Razvoj nacionalne kulture Formiranje nacionalne kulturne zajednice Organizacija nacionalnih kulturnih institucija Kulturna integracija
ODANOST VRIJEDNOSTIMA *Otkrivanje identiteta Odanost vrijednostima: kulturnim, političkim itd. Utjecaj općih svjetskih vrijednosti	Odanost nacionalnim vrijednostima: a) kulturnoj tradiciji (jezik, književn., običaji itd.) b) političkoj i državnoj tradiciji Odanost nacionalnoj političkoj zajednici
TRADICIJA *Povijesna zajednica: kulturna, politička, državna i državnopravna tradicija Povijesne institucije	Formiranje nacion. zajednice na povijesnoj zajednici: na kulturnoj, političkoj i državnoj tradiciji Prestrukturiranje tradicije = procesi modernizacije Modernizacija povijesnih institucija

TEMELJNI SUSTAVI *i podsustavi	PRIMARNE FUNKCIJE (i nacionalni ciljevi)
KOMUNIKACIJSKI SUSTAV * Štampa, novine, časopisi, knjige, letak itd. Stalni pomoci ljudi: dodiri i veze pojedinaca i grupa Sustav odgoja i obrazovanja (širenje obavijesti) Pošta, telegraf, radio, TV, Internet itd.	Komunikacijski sustav u funkciji širenja obavijesti, odgoja, formiranja javnog mnijenja itd. Pokretanje nacionalnih novina, časopisa, izdavanje knjiga, brošura, letaka itd. Organizacija nacional. komunikacijskog sustava
RAZVOJ URBANIH SREDINA *Urbanizacija zemlje Grad kao središte uprave, kulture, industrije itd. Razvoj građanstva	Urbanizacija cjelokupne nacion. zajednice Oblikovanje gradova i gradskih središta kao centara modernizacije i napretka zemlje Razvoj građanstva
CIVILIZACIJSKI PROCESI *Procesi civilizacije i modernizacije Svjetski standardi i uključivanje u suvrem. procese Evolucijski sustav; promjene	Oblikovanje nacionalne kulture na razini suvremene kulture i civilizacije (cilj i nastojanja) Uključivanje u svjetske civilizacijske procese
RAZVOJ ETNOSA *Razvoj od etničkih grupa, skupina, plemena, rodova preko naroda do nacije i nacionalne zajednice	Formiranje i organizacija: a) naroda i narodne zajednice b) moderne nacije i nacionalne zajednice

Sociogeneza nacije pokazuje da pojava i razvoj nacije ovisi o razvoju i strukturi građanskog društva. Nacija se unutar građanskog društva razvija u procesu međusobne interakcije društvenih, sociopolitičkih, sociokulturnih, socioekonomskih i sociopravnih vrijednosti, struktura, sustava i podsustava. U shemi sociogeneze nacije naveli smo one sustave i podsustave koji bitno utječu na porijeklo i formiranje nacije. To su relativno stabilne vrijednosti koje omogućavaju formiranje: a) nacije; b) nacionalne zajednice; c) demokratske nacionalne zajednice. Navedene vrijednosti - i

kao zajednice i kao podsustave građanskog društva, i njihov razvoj i organizaciju - lako možemo znanstveno istraživati i odrediti razinu integracije i razvoja svake nacije.

Postoji i drugi sustav vrijednosti. To su tzv. psihološka stanja: nacionalna svijest, nacionalna volja, nacionalni duh, nacionalni karakter, nacionalizam, nacionalnost, nacionalitet itd. Taj sustav vrijednosti, o tome nema spora, utječe na društvenu mobilizaciju i na oblik organizacije nacionalnog pokreta, na oblikovanje javnoga mnijenja itd. Te, međutim, vrijednosti nisu ni stalne ni stabilne: njihov se i sadržaj i intenzitet neprekidno mijenja i kod pojedinaca i kod grupe. Osim toga, u povijesti nije ostalo svjedočanstvo o sadržaju i intenzitetu tih vrijednosti. One se, kako je rečeno, lako mogu modelirati. Teško je stoga, ako ne i nemoguće, proučavati te vrijednosti u prošlosti i na njima graditi čvrste zaključke. Ali ono što je najvažnije, psihologijski i/ili psihički sustav vrijednosti bitno ne određuje ni porijeklo ni formiranje ni razvoj nacije.

Osnova svih psiholoških stanja jest nacionalna svijest. U nauci se govori o individualnoj (pojedinačnoj) i/ili kolektivnoj nacionalnoj svijesti. Teško je i gotovo nemoguće, posebno kada je riječ o dalekoj prošlosti, proučavati individualnu nacionalnu svijest, njezin sadržaj, oblik, intenzitet itd. A o tzv. kolektivnoj nacionalnoj svijesti nemoguće je uopće raspravljati. Jer, što je ona? Kako nastaje? Kako je definirati? Nastaje li kao zbroj individualnih nacionalnih svijesti? O svemu tome mogu raspravljati i raspravljaju razne ideologije i donositi zaključke koje im odgovaraju. Kritička nauka, međutim, o tome ne može donijeti valjane zaključke, jer nedostaju čvrsta uporišta na koja se u svom istraživanju može osloniti.

Mi možemo proučavati samo podsisteme nacionalne svijesti. I to samo one koje možemo provjeriti dokumentima, tj. koje nalazimo u dokumentima. A ovo su najvažniji podsistemi nacionalne svijesti: a) svjesne predodžbe; b) odanost vrijednostima (kulturnim, pravnim, političkim itd.); c) nakane, htijenja, uvjerenja, prosudbe itd.; d) planovi, programi, ciljevi itd.

Svi ti podsistemi svijesti utječu na jačanje interakcije među ljudima, tj. ljudi svjesno stupaju u međusobnu interakciju, pa otuda nastaju: a) akcije pojedinaca; b) društvena mobilizacija šire grupe; c) promjene u ponašanju i djelatnosti pojedinaca, grupe, elite, stranke i naroda u cjelini. Pod utjecajem tih aktivnosti nastaju društvene i povijesne promjene i procesi na različitim razinama i na različitim područjima javnoga života jednog naroda. U tom smislu možemo pratiti i istraživati povijest ideja, ideologija, misli, stavova, ciljeva, planova, programa, akcija, organizacija i društvenu mobilizaciju pojedinaca, raznih društvenih grupa, elite i političkih stranaka uopće. A

tada pratimo društvene, kulturne, političke, ekonomske, obrazovne itd. promjene i procese jednog naroda koje su ga vodile prema preobrazbi u modernu naciju. Pritom je nužno imati na umu sljedeće: a) potrebno je istraživati povijest ideja, ideologija, planova, ciljeva, programa i akcija, ali moramo ustanoviti koliko i kako su te vrijednosti utjecale na povijesne procese; b) tko dakle zastupa određene ideje, ideologije, planove itd. (pojedinaac, grupa, stranka) i kakvu ima i društvenu i političku i ekonomsku moć da ih provede u život; c) prema tome, koliko ih je i kako ostvareno.

Kada sve to imamo na umu jasno je da nećemo sve ideje i svaku ideologiju ili svaki novinski članak proglašavati bitnim u procesu integracije nacije, u procesu njezine pojave, formiranja i razvoja. Nastanak i razvoj nacije složen je proces. Proučavamo ga ozbiljno i stručno. Potrebna su ozbiljna istraživanja o tome. Nacije su bile i jesu odgovorne: za mir i napredak u svijetu; za ostvarenje demokracije i demokratskog sustava vrijednosti i za održanje i razvoj građanskog društva i demokratske međunarodne zajednice.

Nacija kao demokratska (stabilna) ili nedemokratska (nestabilna) zajednica. Nacija se može od demokratske i stabilne zajednice, u određenim političkim prilikama, pretvoriti u nedemokratsku i nestabilnu. To se osobito događa onda kada je nacionalna zajednica - putem raznih ideologija i pritisaka političke vlasti - utemeljena, prije svega, na nestabilnom (psihološkom i psihogenetskom) sustavu vrijednosti. To se događa i onda kada se politička (izvršna) vlast odmakne od pravne regulative, od demokratskog sustava vrijednosti i kada određena grupa zloupotrijebi tu vlast.

Demokratska nacionalna zajednica i demokratsko građansko društvo kompatibilne su povijesne tvorevine. Jedna ovisi o drugome: jedno bez drugog ne može se ostvariti ni razvijati. U tom slučaju *zajednica* i *društvo* u javnosti funkcioniraju preko *demokratske države* i preko *demokratskog političkog sustava*, ukoliko je riječ o demokraciji i o demokratskom sustavu vrijednosti.

Prema tome, demokratska nacionalna zajednica i demokratsko građansko društvo za svoj slobodni razvoj - za ostvarenje napretka, modernizacije, integracije, za uključivanje u svjetske tehnološke, ekonomske, kulturne i civilizacijske procese - pretpostavljaju postojanje ovih sustava: a) suverene demokratske pravne države; b) formiranje demokratskoga političkog sistema (podjelu na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast); c) funkcioniranje zakonodavnog sistema vlasti; d) parlamentarizam i ustavnost (parlamentarnu demokraciju); e) slobodne izbore i višestranački sistem; f) garanciju građanskih sloboda; g) pluralizam društvenih uloga.

III.

Sve što je rečeno o naciji uopće, o njezinu porijeklu i razvitku, odnosi se, dakako, i na porijeklo hrvatske nacije. Porijeklo i formiranje hrvatske nacije, prema svemu sudeći, teško je ako ne i nemoguće proučavati u okviru postojećih znanstvenih modela i pristupa. Nemoguće je zato jer su ih znanstvenici osnivali: Prvo, *na teoriji etnogeneze* - pri čemu se na račun proučavanja više-manje "čistog" etničkog porijekla naroda zanemaruje istraživanje povijesne i društvene uvjetovanosti njegove pojave, formiranja i razvoja i njegove preobrazbe u modernu naciju. Drugo, *na istraživanju razvoja psiholoških činitelja* - razvoja tzv. nacionalne svijesti, nacionalnog osjećaja, nacionalne volje, nacionalizma, nacionalnosti itd. A ta je psihološka stanja, kako smo pokazali, nemoguće proučavati, jer je riječ o nestabilnim vrijednostima, kojih sadržaj i intenzitet u prošlosti nitko nije sustavno proučavao i ostavio valjana svjedočanstva o njima, pa su nam ta stanja kao izvor i nedostupna i nekorisna. Uz to, ono što je najvažnije, na tim se psihološkim stanjima mogu tvoriti razne ideologije i razni nacionalizmi (kojih se inače sadržaj neprekidno mijenja) ali se ne tvori, niti se to može, bit, tj. osnovno određenje nacije. Jer nacija nije samo zajednica promjenljivih osjećaja i psiholoških stanja. Nacija je, kako smo pokazali, nešto posve drugo i strukturirana je na drugim vrijednostima. Treće, *na proučavanju razvoja ideja i ideologija* - točnije na istraživanju "nacionalno-integracijskih ideologija", a ideologije imaju, ako iza njih ne stoji jasno zacrtan program i konkretna društvena akcija, vrlo ograničenu ulogu u formiranju nacije.

Polazeći uglavnom od tih pristupa - i od modela koji su utemeljeni na tim tezama i na tim teorijama - povijesna znanost nije mogla riješiti mnoge ključne probleme koji se odnose na porijeklo, formiranje i razvoj hrvatske nacije.

Želimo li upoznati porijeklo, integraciju i razvitak hrvatske nacije, a riječ je o dugotrajnim povijesnim procesima, nužno je pristupiti istraživanju tog problema na tri razine: a) istraživanju porijekla *Hrvata* - od kuda dolaze na ove prostore i kada te tko su oni bili; b) istraživanju porijekla, formiranja i razvitka *hrvatskog naroda* - kada i kako se formira kao narod, u kojim povijesnim i društvenim okolnostima, u kojim društvenim sistemima i okruženjima; c) istraživanju porijekla, integracije i razvitka *hrvatske nacije* - kada i kako se formirala ta nacionalna zajednica, u kojim povijesnim i društvenim uvjetima, unutar kojih integracijskih društvenih podsistema i povijesnih procesa, i napokon kada se hrvatska nacija pojavljuje kao novi tip integracijske zajednice.

Porijeklo Hrvata kao znanstveni problem. Svako pitanje o porijeklu Hrvata, ako ga postavimo kao znanstveni problem, nužno nameće najmanje dva odgovora i dva aspekta istraživanja: prvo, odgovor na pitanje otkuda potječu Hrvati i kada su se

oni iz pradomovine doselili na područje rimske Dalmacije i, drugo, kada i kako je nastao hrvatski narod.

Na prvo povijesno pitanje, o tijeku seobe Hrvata iz njihove pradomovine i o njihovu dolasku na područje rimske Dalmacije, nije lako odgovoriti, jer pisani izvori o tome ne kazuju mnogo. O tome su, međutim, unatoč oskudnosti izvorne građe, nastale mnoge zanimljive teorije i rasprave.

Budući da o samom doseljavanju Hrvata na prostor rimske Dalmacije - kao i o njihovoj povijesti prije toga, ali i o njihovoj povijesti dva stoljeća nakon doseljenja u novu domovinu - nemamo relevantnih istraživačkih suvremenih vijesti i povijesnih vrela, ne ostaje nam drugo nego da prednost damo drugom i za naš problem važnijem pitanju: da odgovorimo na pitanje kako je nastao hrvatski narod. A to je proces dugoga trajanja u kojem pratimo nastanak, formiranje i razvitak hrvatskog naroda kroz više stoljeća. A o tome imamo, od IX. stoljeća dalje, dovoljno povijesnih izvora.

Kada je riječ o prapovijesti Hrvata, o prvim vijestima, jedno je ipak sigurno: slavenski Hrvati nisu došli na prostor rimske Dalmacije kao organizirani i formirani narod. Tijekom njihove seobe razvijao se proces miješanja i asimilacije raznih etničkih grupa i skupina Slavena, ne-Slavena i slavenskih Hrvata. Tako je nastajao, koliko možemo zaključiti prema vrelima, prvi povijesni proces asimilacije i simbioze različitih etničkih skupina i grupa u novu etničku zajednicu. No već tada ta šira etnička zajednica očito nije više formirana samo na rodoslovnim strukturama (na bliskom krvnom srodstvu) već i na zajedništvu bliskih i sličnih običaja, jezika, vjere i tradicionalne kulture.

Doseljenjem, međutim, na prostor rimske Dalmacije, sve se uvelike mijenja. Na tom novom prostoru (jadranskom, dinarskom i panonskom) slavenski Hrvati zatekli su starosjedioce. S tim su se starosjedilačim antičkim stanovništvom slavenski Hrvati tijekom dugoga razdoblja stopili, izmiješali i velikim dijelom prihvatili njihovu kulturu i djelomično jezik, osobito nazive putova, mjesta, polja, gora itd. S njihovim, dakle, dolaskom u novu domovinu započeo je, promatramo li s gledišta razvoja etnosa, nov proces asimilacije: započeo je susret i trajna interakcija slavenskih došljaka (Hrvata) i romanskog stanovništva (i antičkog supstrata). Tijekom VII. i VIII. stoljeća te dvije različito strukturirane etničke zajednice stopit će se, u složenom procesu asimilacije dviju kultura i dviju etničkih zajednica, u posve novu etničku/narodnu zajednicu: u hrvatski narod.

Iz tih, dakle, veza i odnosa nastaje hrvatski narod. O tom narodu u IX. stoljeću govore franački i domaći povijesni izvori. Tada, o tome nema spora, na nekadašnjem

prostoru rimske Dalmacije već živi organiziran hrvatski narod - narod Hrvata (*gens Chroatorum*). Otad možemo pratiti nastanak, formiranje i razvitak hrvatskog naroda. Posve je očito da su već tada bile posve prevladane etničke i društvene strukture utemeljene na srodstvu (na zajednici bliske krvne veze, istoga krvnog porijekla, kao za rod i pleme) i na prirodnim uvjetima rada i društva. Već je tada, na toj razini razvitka etnosa, jasno da novo organizirani hrvatski narod (narod Hrvata, *gens Chroatorum*) kao cjelina i kao narodna zajednica ne potječe više od jedne/jedinstvene srodstvene strukture, tj. da ga više ne veže samo jedinstvo krvi i jezika, da kao nova etnička/narodna zajednica ne potječe više od samo jedne "loze", od jednog plemena i od jednog izvornog jezika. Nastali su posve novi oblici organizacije cjelokupnog javnog života: društva i društvenih odnosa, političke zajednice i organizacije države i državnih institucija, organizacije vlasti, uprave, vjerske zajednice, općina, vojske, naselja itd. Sve te nove vrijednosti odredile su identitet i individualnu posebnost hrvatskog naroda.

Porijeklo hrvatskog naroda kao znanstveni problem. Od IX. stoljeća dalje, na temelju povijesnih izvora, možemo pratiti proces daljnjeg formiranja i razvitka hrvatskog naroda i hrvatske narodne zajednice. Razdoblje prije toga, zbog oskudnosti izvorne građe, doba je njegove prapovijesti. Nasuprot gledištu da je već krajem VIII, a najkasnije početkom IX. stoljeća završio proces "etnogeneze Hrvata", da je, dakle, završio proces formiranja tog naroda, mi nastanak i formiranje hrvatskog naroda promatramo u dugotrajnom povijesnom razdoblju. Taj se proces može shematski ovako izraziti:

Tablica 2: Proces formiranja i razvitka hrvatskog naroda

A) ETAPE RAZVITKA - povijesni i društveni uvjeti	B) RAZVITAK ETNOSA - formiranje i razvitak hrvatskog naroda
<p>I. ETAPA: VII. i VIII. stoljeće <i>Doseljenje iz pradomovine na prostor rimske Dalmacije i život prva dva stoljeća u novoj domovini:</i></p> <p>a) slavenski Hrvati dolaze iz pradomovine na prostor rimske Dalmacije početkom VII. stoljeća;</p> <p>b) sa starosjediocima (s romanskim stanovništvom) slav. Hrvati postupno us-</p>	<p>1) Proces asimilacije raznih slavenskih etničkih skupina do dolaska na prostor rimske Dalmacije.</p> <p>2) Proces asimilacije i integracije slavenskih Hrvata (došljaka) i antičkog stanovništva (starosjedilaca) nakon dolaska na prostor rimske Dalmacije.</p> <p>3) Slav. Hrvati pod utjecajem romanske kulture.</p>

A) ETAPE RAZVITKA - povijesni i društveni uvjeti	B) RAZVITAK ETNOSA - formiranje i razvitak hrvatskog naroda
<p>postavljaju trajne bliske veze i odnose; nastaje proces asimilacije;</p> <p>c) nastaje proces stapanja dviju kultura i civilizacija (slavenske i romanske) i dvaju društava;</p> <p>d) to stanovništvo prihvaća kršćanstvo, novu vjersku zajednicu i novu vjersku organizaciju.</p> <p>II. ETAPA: od IX. do poč. XII. stoljeća <i>Hrvatski narod osniva i organizira srednjovjekovnu hrvatsku državu i vlastitu narodnu dinastiju:</i></p> <p>a) veze i odnosi s franačkom državom;</p> <p>b) veze i odnosi s Bizantom;</p> <p>c) proširenje državnog teritorija;</p> <p>d) organizacija nove političke zajednice i nezavisne srednjovjekovne hrvatske države;</p> <p>e) organizacija nove uprave i vlasti s narodnom dinastijom na čelu (knez i kralj);</p> <p>f) gubitak državne samostalnosti i savez kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom (1102)</p>	<p>4) Hrvati prihvaćaju kršćanstvo i evropsku kulturu, civilizaciju, pravo, moral, feudalno društvo i novi sustav društvenih odnosa i društvenih struktura.</p> <p>5) Proces nastanka novog etnosa: hrvatskog naroda (naroda Hrvata, gens Chroatorum).</p> <p>6) Hrvatski narod formira se i organizira unutar ovih novih društvenih sustava, institucija i zajednica:</p> <p>a) samostalne srednjovjekovne hrvatske države;</p> <p>b) nezavisne političke zajednice;</p> <p>c) nezavisnih političkih i državnih institucija;</p> <p>d) novih oblika vlasti - s narodnom dinastijom na čelu (knezom zatim kraljem);</p> <p>e) nove teritorijalne uprave;</p> <p>f) novog društvenog uređenja i društvene struktura;</p> <p>g) kršćanstva i nove evropske kulture;</p> <p>h) unutar dakle posve novoga političkog, pravnog, društvenog, državnog, jezičnog, kulturnog, civilizacijskog, vjerskog i moralnog sustava.</p> <p>7) Sve to dakako utječe na proces nastanka i postupnog formiranja rano-srednjovjekovnoga hrvatskog naroda, a na oblikovanje identiteta njegove narodne zajednice utječe taj novi društveni, pravni, politički, državni,</p>

A) ETAPE RAZVITKA - povijesni i društveni uvjeti	B) RAZVITAK ETNOSA - formiranje i razvitak hrvatskog naroda
<p>III. ETAPA: od poč. XII. do poč. XVI. st. <i>Savez kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom (Pacta conventa, 1102) i razvitak hrvatskog naroda unutar ugarske krune:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> promjena dinastije - hrvatski narod prihvaća ugarske kraljeve za nasljednike hrvatske krune; ta je promjena imala dalekosežne posljedice; uvođenje novog oblika feudalnog sustava (pravnog, društvenog, ekonomskog, političkog); ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije, Neretv. oblasti i Slavonije; Venecija zauzima Dalmaciju - početak podjele i rascjepa hrvatskoga političkog teritorija. <p>IV. ETAPA: od poč. XVI. st. dalje <i>Hrvatske zemlje i hrvatski narod unutar Habsburške monarhije:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> unutar kasno-feudalnog društva - od početka XVI. do sredine XVIII. stoljeća; unutar društva prosvijećenog apsolutizma - od sredine XVIII. do sredine XIX. stoljeća; teritorijalna i politička rascjepkanost hrvatskih pokrajina (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina i Istra); provale Turaka i organizacija obrane; Ilirske pokrajine (poč. XIX. stoljeća); rascjepkanost hrvatskog naroda: jezična, etnička, kulturna, politička, teritorijalna i društvena. 	<p>vjerski, kulturni i civilizacijski sustav vrijednosti.</p> <ol style="list-style-type: none"> Hrvati se udružuju s ugarskom dinastijom. Hrvatsko-mađarski odnosi. Organizacija hrvatskog naroda unutar novoga društvenog, pravnog, političkog, državnog i ekonomskog sustava. Pojava nove feudalne društvene strukture - i sve veće raslojavanje stanovništva. Vlast hrvat. banova i utjecaj povijesnih institucija na daljnji razvitak hrvatskog naroda. Utjecaj Venecije u Dalmaciji (kulturni, pravni). Sve veća rascjepkanost hrvatskoga etničkog i političkog teritorija. Politički i društveni život hrvatskog naroda, gubitkom Dalmacije, ograničen je na Hrvatsku i Slavoniju. Nakon pada Bosne (1463) Turci se približuju hrvatskim zemljama; razdoblje provala na hrvatski teritorij. Vrlo izražena centralizacija i germanizacija svih pokrajina unutar Habsburške monarhije. Hrvatski narod unutar srednjoeuropskoga društvenog, pravnog, političkog, kulturnog i civilizacijskog sustava. Hrvatski narod unutar društva prosvijećenog apsolutizma (proces modernizacije).

A) ETAPE RAZVITKA - povijesni i društveni uvjeti	B) RAZVITAK ETNOSA - formiranje i razvitak hrvatskog naroda
<p>V. ETAPA: poč. XIX. stoljeća <i>Ilirski pokret - organizacija Hrvatskoga narodnog preporoda (1835-1847):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> a) književni i kulturni pokret; b) organizacija prvih političkih stranaka; c) hrvatska državopravna tradicija; hrvatski nacionalni i politički program; stvaranje novog ideološkog sustava. 	<ul style="list-style-type: none"> 19) Početno, pripremno razdoblje Hrvatskog narodnog preporoda (od sred. XVIII. st. do 1835). 20) Novi integracijski sustavi koji utječu na međusob. povezivanje svih segmenata hrvatskog naroda: <ul style="list-style-type: none"> a) formiranje jedinstvenog književnog jezika; b) pokretanje novina i časopisa, javna upotreba hrvatskog jezika; c) početak formiranja novih nac. subzajednica: jezične, književne, znanstvene, političke, ekonomske; novog komunikacijskog sustava (novine, časopisi, brošure, leci); d) organizacija Narodne stranke; e) hrvatska politička, državna, državopravna i kulturna tradicija; f) hrvatski nacionalno-politički program - o ujedinjenju svih hrvatskih pokrajina u jednu cjelinu: u jedinstvenu političku zajednicu - ujedinjenu Hrvatsku.

U toj je shemi, dakako, riječ samo o osnovnim problemima iz povijesti hrvatskog naroda. Ali je u njoj lako zamijetiti oblikovanje hrvatske narodne zajednice tijekom dugotrajne povijesti. Jer, kako je rečeno, želimo li istražiti porijeklo i formiranje hrvatske nacije, moramo najprije dobro upoznati porijeklo, formiranje i razvitak hrvatskog naroda. Nacija se, o tome nema spora, ne može pojaviti, niti je u povijesti ikad nastala, ako joj ne prethodi određen narod, ako taj narod nije, u svom dugotrajnom povijesnom toku, oblikovao svoju narodnu zajednicu na mnogim područjima javnoga života. Drugim riječima, moramo razlikovati narod (njegovo porijeklo i razvitak tijekom kojeg se oblikuje *narodna zajednica*) od *nacije*, tj. od *nacionalne zajednice* (i od početka formiranja nacije i njezine integracijske uloge). Nacija se, dakle, razlikuje od naroda, a ne može nastati bez naroda: naciji (njezinoj pojavi)

prethodi narod i narodna zajednica. Sasvim je nešto drugo kada govorimo o *početku formiranja nacije*, o početku nacionalno-integracijskih procesa: o pojavi i razvoju nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa koja se pojavljuje tek unutar građanskog društva.

Porijeklo hrvatske nacije, prema tome, moramo potražiti u povijesti hrvatskog naroda, u njegovu porijeklu i životnom hodu. A hrvatski se narod u svom dugom povijesnom razvitku - do revolucije 1848. godine, do pojave bitno novog društva i do početka formiranja hrvatske nacije - posve formirao. Razvio se i oblikovao na mnogim područjima javnoga života koja su odredila njegov identitet. Tijekom njegove duge povijesti oblikovala se hrvatska narodna zajednica koju su tvorile ove subzajednice i ovi društveni podsistemi kao integracijski činitelji: a) *teritorijalna zajednica* - strukturirana na etničkom i na povijesno-političkom teritoriju hrvatskog naroda, na tradiciji srednjovjekovne hrvatske države i na potrebi i zahtjevu za ujedinjenjem svih hrvatskih pokrajina u ujedinjenu Hrvatsku, unutar teritorijalno cjelovite političke zajednice hrvatskog naroda; b) *jezična zajednica* - tradicija govornoga i književnog jezika prije Preporoda te prihvaćanje jedinstvenoga književnog jezika u Preporodu za cio hrvatski narod, širenje jezika od centra na periferiju i njegova javna upotreba (novine, časopisi, brošure, knjige, leci); c) *književna zajednica* - cjelokupna književna tradicija i novi oblici književnosti; organizacija novih institucija i pokretanje književnih časopisa i novina; d) *znanstvena zajednica* - cjelokupna tradicija i početak moderne znanosti; e) *politička zajednica* - strukturirana na političkoj i državnoj tradiciji hrvatskog naroda i na političkom programu o ujedinjenju svih hrvatskih pokrajina u cjelovitu političku zajednicu; f) *povijesna zajednica* - strukturirana na povijesti hrvatskog naroda, na hrvatskoj političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji i na povijesnim institucijama; g) *etnička zajednica* - određena etničkim teritorijem hrvatskog naroda; h) *kulturna zajednica* - određena cjelokupnim kulturnim životom hrvatskog naroda; pritom moramo razlikovati tradicionalnu kulturu (koja kod hrvatskog naroda nije bila jedinstvena) od viših oblika kulture koja se razvila pod utjecajem kršćanstva i europskog sustava (humanizam, renesansa, pismenost, tisak, graditeljstvo, umjetnost, filozofija itd.); i) *vjerska zajednica* - kršćanstvo i organizacija Katoličke crkve; j) *društveni podsistemi*: pravni, politički, ekonomski, kulturni, vjerski itd.

U svakom slučaju, najprije nam valja upoznati povijest hrvatskog naroda, strukturu svih njegovih subzajednica i društvenih podsistema i istražiti djelatnost pojedinaca, grupa, elite i stranaka na svim tim područjima života. To je nužno zato jer se na tim osnovnim jezgrama (na svim tim početnim subzajednicama i društvenim podsistemima) formira i dalje razvija hrvatska nacija. To su njezini temelji, tu moramo potražiti njezino porijeklo.

Porijeklo hrvatske nacije kao znanstveni problem. Želimo li, dakle, znanstveno istraživati porijeklo hrvatske nacije - i njezinu pojavu kao integracijske zajednice novoga tipa i ritam njezina razvoja - moramo najprije upoznati strukturu hrvatske narodne zajednice i sve njezine sastavne dijelove: a) temeljne subzajednice od kojih je hrvatska narodna zajednica sastavljena (jezičnu, književnu, kulturnu, ekonomsku, etničko-teritorijalnu, političko-teritorijalnu, političku, socijetalnu, vjersku, moralnu itd.) i b) temeljne društvene podsisteme (kulturni, politički, ekonomski, pravni, vjerski itd.), njihovu razvojnu i organizacijsku razinu i njihov utjecaj na povijesne procese i na cjelokupnu povijest hrvatskog naroda.

Pritom je nužno istražiti: a) kako je svaka od tih subzajednica organizirana; b) na kojoj je razini razvoja; c) koliko se i kako iz centra/središta širi na periferiju i u pojedine pokrajine i iz urbanih sredina na ruralna područja (a tada je riječ o horizontalnoj integraciji) i koliko i kako su unutar pojedinih subzajednica uključene pojedine društvene strukture (a tada je riječ o vertikalnoj integraciji). Valja nam napokon istražiti kako u postojećem društvu funkcioniraju i na kojem su stupnju razvitka pojedini društveni podsistemi, koje u svakom slučaju također promatramo kao podsisteme integracije.

Posve je, dakako, jasno da postoje velike razlike u tom razvoju (i pojedinih subzajednica i društvenih podsistema) na početku XIX. stoljeća i nakon pojave i organizacije Hrvatskoga narodnog preporoda (Ilirskog pokreta). Pa ipak, iako je Preporod 1835-1847. ostvario izvanredne rezultate, lako je zamijetiti da su mnoge od tih subzajednica (na primjer književna, obrazovna, ekonomska i politička) tek u početnom stadiju nove organizacije i integracije, da se iz centra vrlo sporo šire na pokrajine i da je njihova organizacijska društvena struktura - tj. da su njihovi nosioci, djelatnici i organizatori - još uvijek uska društvena grupa, da je često riječ o malobrojnoj eliti.

Promatramo li, prema tome, s gledišta razvojnih i/ili integracijskih procesa, s gledišta novih društvenih sustava koji će se tek pojaviti, važno je zamijetiti da se te subzajednice, na kojima će se tek kasnije ubrzano razvijati hrvatska nacija, sve do 1848. godine vrlo sporo razvijaju i da još uvijek nemaju uvjeta da se ubrzano prošire na cjelokupni hrvatski etnički i politički teritorij i da obuhvate cjelokupni hrvatski narod i sve njegove društvene strukture. U vezi s tim nameće se pitanje: kada nastaje hrvatska nacija? Koji je to događaj koji označava preokret u tom razvoju, kada možemo jasno uočiti početak njezine integracije, početak formiranja hrvatske nacije kao novog tipa integracijske zajednice?

Kada govorimo o porijeklu hrvatske nacije, uvijek moramo imati na umu prednacionalno razdoblje, a to je povijest hrvatskog naroda do 1847. godine. Pojavi hr-

vatske *nacije* prethodi, dakle, hrvatski *narod* i njegova posve formirana narodna zajednica utemeljena u dugotrajnom povijesnom hodu. Ali kada govorimo o *početku formiranja* hrvatske nacije, o zbivanjima koji su omogućili njezinu pojavu i razvitak, onda je to revolucija 1848. Zašto? U Habsburškoj monarhiji tek je za revolucije 1848. srušen feudalni društveni sustav i prihvaćen novi društveni, ekonomski, pravni i politički sustav: prihvaćeno je građansko društvo, kapitalistička privreda i parlamentarni sustav, građanske slobode i pluralizam društvenih uloga, ciljeva i planova. Sve su te promjene prihvaćene i u Hrvatskoj.

Kao i u svim slučajevima za pojavu nacije i u hrvatskom slučaju važna je pojava građanskog društva. Upravo su sve te promjene (rušenje feudalizma, prihvaćanje građanskog društva, parlamentarnog oblika vlasti, kapitalističke privrede, izgradnje posve novog političkog i ekonomskog sistema) otvorile mogućnost razvojnih i integracijskih procesa u povijesti hrvatskog naroda, otvorile mogućnost rješenja njegovih osnovnih životnih problema. A to je teritorijalno ujedinjenje svih razjedinjenih hrvatskih pokrajina (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne krajine i Istre) u jednu cjelovitu političku zajednicu, unutar ujedinjene trojedne kraljevine Hrvatske i time početak postizavanja nacionalnog jedinstva (jezičnog, književnog, znanstvenog, kulturnog, obrazovnog, političkog, ekonomskog, društvenog, teritorijalnog itd.). To nacionalno jedinstvo tada još nije postojalo ni na jednom području javnoga života, postići će se u dugotrajnom povijesnom hodu. Tako integracijski procesi još uvijek traju, i trajat će sve dok nacija postoji i razvija se, dok je ne zamijeni neka druga savršenija zajednica i neko drugo društvo i društveni sistemi.

No, kao što se novo građansko društvo (i njegovi temeljni podsistemi) nije strukturiralo preko noći, već se vrlo sporo razvijalo tijekom složenih društvenih i nacionalnih suprotnosti u Monarhiji, tako se postupno formirala i razvijala hrvatska nacija i nacionalno jedinstvo hrvatskog naroda. Lako je uočiti taj polagan proces strukturiranja (formiranja, integracije, organizacije) pojedinih nacionalnih subzajednica: proces njihove i horizontalne i vertikalne integracije i njihovo međusobno povezivanje unutar nove hrvatske nacionalne zajednice.

Za svako je razdoblje u povijesti hrvatskog naroda od 1848/49. a naročito od 1860/61. lako istražiti razinu i organizacije i integracije pojedinih nacionalnih subzajednica i pojedinih društvenih podsistema kao integracijskih činitelja. Ali ono što je sigurno, i o čemu nema spora, jest činjenica da je te nove snažne nacionalno-integracijske procese omogućavalo građansko društvo i novi pravni, politički i parlamentarni sustav. Neosporno je, i to je lako zamijetiti, da ritam organizacije i integracije nacionalnih subzajednica i ritam njihova povezivanja - a to je zapravo ritam inte-

gracije hrvatske nacije - odgovara ritmu strukturiranja i razvitka građanskog društva i ritmu razvitka njegovih podsistema.

Pa ipak je ritam strukturiranja pojedinih nacionalnih subzajednica, bez obzira što su ovisile jedna od druge, tekao posve različito. (Pritom moramo uvijek imati na umu da je riječ o procesima dugoga trajanja). Pogledajmo to na primjeru strukturiranja hrvatske političke zajednice. Riječ je, dakako, o formiranju jedne od najvažnijih nacionalnih zajednica, koja je na svim razinama (ideji, programu, akciji, organizaciji političkih stranaka, političke javnosti, političkih institucija, političke vlasti itd.) vrlo snažno integrirala razjedinjene segmente hrvatskog naroda - i teritorijalne i političke i društvene i kulturne i ekonomske.

Nakon rušenja feudalnog sustava, već za revolucije 1848/49. a posebno od 1860/61. nadalje, u hrvatskoj je javnosti (putem najvažnijih institucija: Hrvatskog sabora, županijskih skupština, banske konferencije, političkih stranaka, političkih novina, časopisa itd.) posve jasno izložen (1) hrvatski nacionalno-politički program i (2) osnove novoga političkog, socijalnog, ekonomskog, kulturnog, pravnog i parlamentarnog sustava. Riječ je najprije o sociopolitičkom programu o formiranju novih nacionalno-političkih zajednica. Bio je to program o pretvaranju svih teritorijalno i politički razjedinjenih narodnih zajednica u Monarhiji u cjelovite nacionalno-političke zajednice, tj. program o formiranju novih nacionalnih zajednica (novih "narodnih država") koje bi se međusobno udružile putem novih međunarodnih ugovora unutar srednjoeuropske (kon)federacije, unutar, dakle, posve preuređene Monarhije. Bio je to sociopolitički program - i u tom je cilju jasno izražena društvena mobilizacija pojedinih hrvatskih stranaka i institucija, i pojedinaca i skupina i elite - koji je pretpostavljao izgradnju posve novoga pluralističkog kulturnog, političkog i ekonomskog sustava unutar građanskog društva. Sastavni dio toga socijalnog i političkog projekta - posve je sigurno, a o tome svjedoče mnogi dokumenti - bio je hrvatski nacionalno-politički program. A taj je politički program, koji je sastavljen u interesu cjelokupnoga hrvatskog naroda, i u tome nalazimo njegovu najvažniju vrijednost, težio formiranju homogene hrvatske nacionalne zajednice, organizaciji ujedinjene kraljevine Hrvatske kao cjelovite samostalne "narodne države", što je sve zajedno - uz mnoge druge zakonske osnove o modernizaciji zemlje koje je donosio Hrvatski sabor - pretpostavljalo ubrzanje integracije hrvatske nacije.

Dokumenti i zbivanja svjedoče da u Hrvatskoj u XIX. stoljeću ni razne društvene skupine (pojedinci, elita, interesne grupe, političke stranke) ni razne institucije (novine, časopisi, političke stranke, županijske skupštine, Hrvatski sabor) nisu u javnosti nastupale jedinstveno niti su zastupale jedinstveni ideološki sustav vrijednosti, čak ni pojedinci unutar istih političkih stranaka i institucija. Međutim, posve je si-

gurno, i o tome nema spora, jer i o tome svjedoče dokumenti, da su svi, postupno u svim hrvatskim pokrajinama - i pojedinci i razne grupe i političke stranke na čelu s Hrvatskim saborom - prihvatili ovaj jedinstveni program i ovaj nacionalni cilj oko kojeg se s vremenom okupio cjelokupni hrvatski narod: 1) *hrvatski nacionalno-politički program* (program o formiranju homogene hrvatske nacionalno-političke zajednice, o ujedinjenju svih hrvatskih pokrajina u jedinstvenu cjelinu, o organizaciji kraljevine Hrvatske kao samostalne i nezavisne hrvatske države, o njezinoj modernizaciji i organizaciji na svim područjima javnoga života) a to je bio program koji je posve sigurno ubrzao proces formiranja hrvatske nacije; 2) *sustav građanskog društva* (građanske slobode, demokraciju, pluralizam društvenih odnosa, ideje modernizacije); 3) *novi pravni, parlamentarni i politički sustav* (parlamentarizam, parlamentarni oblik vlasti, višestranački sistem, slobodni izbori); 4) *(kon)federalni politički program* - program o preuređenju Monarhije u (kon)federalnu državnu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnih država.

Bila je to osnova oko koje su se postupno okupili svi u Hrvatskoj i koju su, o tome nema spora, s vremenom prihvatili svi hrvatski rodoljubi u svim pokrajinama. Bio je to, dakle, sveopći nacionalni program i osnovni cilj. U tome je njegova vrijednost. Međutim, hrvatska politička zajednica najprije je bila ograničena na Hrvatsku i Slavoniju. Tek nakon razvojačenja Vojne krajine (1881) priključila im se ta pokrajina. Dalmacija se toj osnovnoj političkoj jezgri priključila tek nakon raspada Monarhije (1918), a Istra se nacionalnoj matici zemlje priključila tek nakon Drugog svjetskog rata (1945). Napokon je hrvatski narod svoju nacionalnu državu, nezavisnu i posve samostalnu, postigao tek nakon rušenja jugoslavenske državne zajednice. Bio je to, kako vidimo, dugotrajni proces formiranja i razvoja hrvatske političke zajednice, proces koji nije dovršen. Taj proces formiranja, integracije i razvoja lako možemo pratiti kod svih nacionalnih subzajednica (kulturne, obrazovne, književne, znanstvene, ekonomske itd.) i njihovo međusobno povezivanje i integriranje unutar hrvatske nacije. Hrvatski je narod već u drugoj polovici XIX. stoljeća stvorio čvrste osnove - tj. osnovne jezgre svih nacionalnih subzajednica i temeljne nacionalne kulturne i političke institucije - na kojima se formirala hrvatska nacija. Sve su te vrijednosti (sve njezine subzajednice i sve njezine kulturne, znanstvene i političke institucije, i svi temeljni društveni podsistemi) trajno odredile njezinu individualnost. (O porijeklu i integraciji hrvatske nacije usp. našu tablicu 3 na kraju teksta.)

Nacija i ideologija. Na kraju moramo, iako vrlo sažeto, iznijeti neke probleme u vezi s proučavanjem raznih ideologija i njihovim utjecajem na formiranje hrvatske nacije. Prije svega, ideologija sama po sebi ne utječe na "nacionalno-integracijske procese" u onoj mjeri kako je to iskazano u historiografiji. Prema općoj definiciji, ideologija je prije svega sistem ideja, predodžbi i pojmova. Ona je primijenjeno miš-

ljenje, ukupnost pojmova i konstrukcija u različitim oblicima društvene svijesti (u politici, filozofiji, književnosti, religiji itd.) koji su usmjereni na njihovo izravno ostvarivanje i praktično djelovanje u određenoj sredini.

Polazimo li od tog i takva određenja ideologije - ostavljajući zasad po strani njezin odnos spram povijesne istine, kao i činjenicu da ni jedna ideologija ne odražava cjelokupnost povijesne i društvene zbilje, ili da najčešće nudi jednostran pogled na svijet i društvo - ona može utjecati na nacionalno-integracijske procese samo u ovom slučaju:

- a) ako ima jasno razrađen program o konkretnom djelovanju (političkom, kulturnom, ekonomskom, društvenom itd.) i ako ima jasne pojmove i predodžbe kako to učiniti;
- b) ako tu ideologiju zastupa određena društvena skupina koja ima političku, društvenu i ekonomsku moć da taj program (kulturni, politički, ekonomski, obrazovni itd.) nametne većini stanovništva unutar jednog naroda i/ili većini naroda, ako je riječ o ideji udruživanja u šire međunarodne zajednice, i da taj projekt zatim ostvari;
- c) ako u skladu s tim jasno definira svoje djelovanje, ako pokrene širu akciju više zainteresiranih strana u cilju formiranja određenih *zajedničkih institucija* (kulturnih, političkih, ekonomskih, obrazovnih, književnih, vjerskih itd.) i *zajedničkih zajednica* (političke, književne, ekonomske, obrazovne, vjerske itd.) i, sukladno tome, ako se tijekom tog procesa formiraju različiti društveni podsystemi (kulture, politike, ekonomije, prava itd.) kao temelji formiranja i razvitka i naroda i nacije i šire međunarodne zajednice;
- d) ako, prema tome, i taj program i tu ideologiju i taj i takav zajednički cilj (o osnivanju zajedničkih institucija i zajednica) prihvate sve zainteresirane strane i ako sve to trajno i dosljedno zastupaju i ostvaruju, ali ne samo pojedinci, ne samo elita, nego većina stanovništva (unutar jednog naroda) i/ili više naroda (ako je riječ o osnivanju šire interesne međunarodne zajednice), da sve to prihvate i zastupaju mnoge generacije, sve do realizacije zadanih ciljeva.

Ali kada je riječ o ideologijama u Hrvata (o ilirizmu, slovinstvu, slavenstvu, sveslavenstvu, austroslavizmu i jugoslavenstvu) - što su ih zastupali u XIX. stoljeću, i to upravo u tom stoljeću kada su bili stvoreni svi nužni temelji, sve temeljne subzajednice i svi društveni podsystemi, kao snažni integrativni činitelji, na kojima se strukturirala (i formirala i oblikovala i razvila) hrvatska nacija - jasno je da ni jedna od tih ideologija nije ispunila te osnovne uvjete. Zato ideologije o kojima je riječ nisu bile, niti su to mogle biti, u funkciji nacionalno-integracijskih procesa: jer one nisu stvarale, niti su stvorile, ni jednu naciju zamišljenu tim ideologijama - ni ilirsku ni

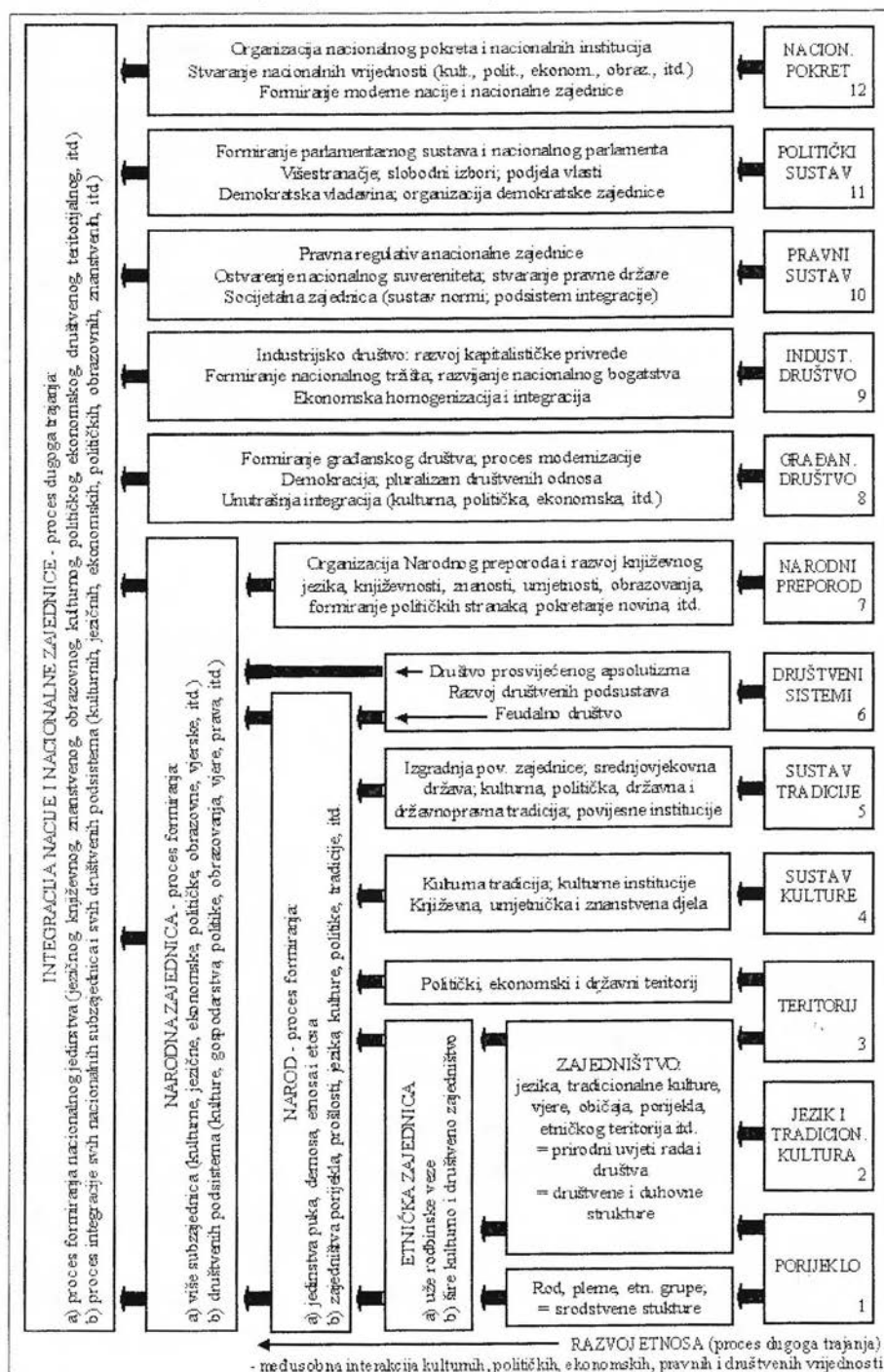
slovinSKU ni slavensku ni jugoslavensku. O tome nema spora: u povijesti ne nalazimo formirane nacije pod tim i takvim imenom. Ne nalazimo ih ni na jednoj razini razvoja. No naša je znanost u tome veoma nekritična. Mnoge su generacije znanstvenika u tim ideologijama, na primjer u ilirstvu i jugoslavenstvu, vidjeli: ideju nacije, nacionalno-integracijsku ideologiju, nacionalno-integracijske procese, nacionalno načelo, proces nastanka i razvoja ilirske ili jugoslavenske nacije itd. Nažalost, na tim i takvim nikada dokazanim tezama - koje su ušle u većinu udžbenika, priručnika, enciklopedije itd. - odgajale su se brojne generacije.

Međutim, u povijesti nema traga tim i takvim zbivanjima. Jer da bi se, na primjer, ostvarila ilirska ili jugoslavenska ideologija (na razini ideje nacije, nacionalnog načela, nacionalno-integracijskih procesa i nastanka nacije) nju bi u potpunosti morali prihvatiti svi južnoslavenski narodi i u tom cilju morali bi formirati *zajedničke institucije* (kulturne, obrazovne, književne, političke, ekonomske itd.) i utemeljiti *zajedničke zajednice* (kulturnu, političku, ekonomsku, književnu, znanstvenu itd.) i naravno morali bi svi zajedno razvijati zajednicu zajedničkih osjećaja i svijesti o njihovom zajedništvu, i na taj način postupno poticati integraciju buduće zajedničke zajednice (nacionalne i/ili višenacionalne). Ali u tom cilju, kako je svima poznato, ništa nije poduzeto i ništa nije urađeno: nije formirana ni jedna zajednička institucija i ni jedna zajednička zajednica! Ovdje pod zajedničkim institucijama i/ili zajednicama mislimo ovo: da bi svi južnoslavenski narodi, ukoliko im je stalo do toga i takva zajedništva, morali i sudjelovati u njihovim organizacijama i prihvatiti ih kao zajedničke svima. Od svega toga dakako ništa nisu uradili. Čak nisu sustavno razvijali, u XIX. i XX. stoljeću, ni ideje solidarnosti i tolerancije među sobom. Povijest je to dovoljno pokazala, dakako tragično, za mnoge narode.

Hrvati su, kako je poznato, osnovali najvišu znanstvenu instituciju pod jugoslavenskim imenom (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti). Ali tu instituciju, i to je poznato, nije prihvatio ni jedan južnoslavenski narod kao svoju znanstvenu instituciju. Ta je institucija, prema tome, bila i ostala isključivo hrvatska znanstvena institucija. Isto tako ni druge institucije koje su u Hrvatskoj u XIX. stoljeću osnovane pod jugoslavenskim imenom (Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, kao i novine *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske Novine* i druge) nisu okupile i druge južnoslavenske narode, nisu ih prihvatili kao svoje institucije. Bile su to i ostale isključivo hrvatske institucije.

Ni jedna ta ideologija, dakle, nije bila u funkciji nacionalno-integracijskih procesa, ni na jednoj razini, jer organizacijski i djelatno nije ispunila osnovne uvjete za pokretanje tih novih integracijskih procesa, za život zajednice novoga integracijskog tipa. Ali je sadržaj tih ideologija, i o tome nema spora, veoma značajan za našu po-

Tablica 3: Porijeklo i integracija hrvatske nacije

vijest. One odražavaju bogatstvo ideja i stavova. One, dakle, nisu bile nacionalno-integracijske ideologije iz razloga koje smo naveli, ali, s druge strane, sasvim sigurno, nisu ni kočile ni ometale proces integracije hrvatske nacije. Jer je na proces integracije hrvatske nacije, na njezino formiranje i razvitak, utjecao sasvim drugi i ideološki i povijesni i pravni i društveni sustav vrijednosti (usp. tablicu 3). Te su ideologije, i u tome je njihova i povijesna i društvena vrijednost, izražavale i širile ideju slavenske uzajamnosti, solidarnosti i tolerancije. Jasno su i dosljedno zastupale ideju suradnje slavenskih ali i neslavenskih naroda na cjelokupnom prostoru srednje i jugoistočne Europe. A to je praktično bila ideja o nužnosti održavanja solidarnosti i tolerancije u široj regiji i izbjegavanje sukoba. Mnogi dokumenti, programatski tekstovi i različiti sadržaji to dovoljno dokazuju. Sve te ideologije, međutim, treba ponovno vrednovati. Potreban je posve drukčiji i teorijski i metodološki pristup u njihovu proučavanju.

LITERATURA

- ANDERSEN, C., F. MEHDEN i C. YONG (1974). *Issues of Political Development*. New Jersey.
- ANDERSON, B. (1990). *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb.
- ARMSTRONG, J. (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill.
- ASSMANN, K. i T. GOPPEL (1978). *Föderalismus: Bauprinzip einer freiheitlichen Grundordnung in Europe*. München.
- BAHRO, R. (1981). *Alternativa*. Zagreb.
- BAKUNJIN, M. A. (1979). *Država i sloboda*. Zagreb.
- BANAC, I. (1988). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest i politika*. Zagreb.
- BARTH, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston.
- BAUER, O. (1904 i 1924). *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien.
- BAUER, O. (1983). "Pojam nacije", *Politička misao*, Zagreb, god. 20, br. 1, str. 99-116.
- BEHSCHNITT, W. D. (1980). *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München.
- BELL, R., D. EDWARDS i R. WAGNER (1967). *Political Power: A Reader in Theory and Research*. New York.

- BERGER, P. i T. LUCKMANN (1973). *The Social Construction of Reality*. Middlessex.
- BERGER, P. (1979). *Facing up to Modernity*. New York.
- BOAS, F. (1982). *Um primitivnog čoveka*. Beograd.
- BOTTOMORE, T. (1977). *Sociologija kao društvena kritika*. Zagreb.
- BREUILLY, J. (1982). *Nationalism and the State*. Manchester.
- COLE, J. W. i E. R. WOLF (1974). *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York - London.
- COLLEY, L. (1986). "Whose nation? Class and National Consciousness in Britain 1750-1830", *Past-Present*, str. 96-117.
- DAVIS, B. (1978). *Toward a Marxist Theory of Nationalism*. New York.
- DEUTSCH, K. W. (1953). *Nationalism and Social Communication. An Enquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge.
- DEUTSCH, K. (1963). *Nationalism and Social Communication*. New York.
- DEUTSCH, K. (1969). *Nationalism and its Alternatives*. New York.
- DEŽELIĆ, G. (1879). *Hrvatska narodnost ili duša hrvatskoga naroda*. Zagreb.
- DUGANDŽIJA, N. (1983). *Religija i nacija*. Zagreb.
- FISHMAN, J., C. FERGUSON i Y. GUPTA (1968). *Language Problems of Developing Nations*. New York.
- FISHMAN, J. (ur.) (1968). *Language Problems of Developing Countries*. New York.
- GELLNER, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford.
- GROSS, M. (1973). *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb.
- GROSS, M. (1981). "O integraciji hrvatske nacije", u: M. Gross (ur.). *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*. Zagreb, str. 175-190.
- GROSS, M. (1985). *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb.
- GROSS, M. i A. SZABO (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb.
- HAROMME, G. L. (1977). "O nužnosti izgrađivanja nacionalne i demokratske države", *Marksizam u svetu*, Beograd, br. 10.
- HAUPT, G., M. LOWY i C. WEILL (1974). *Les Marxistes et question nationale 1848-1914*. Paris.
- HAYES, C. B. (1931). *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York.

- HELD, D. (1990). *Modeli demokracije*. Zagreb.
- HOBSBAWM, E. J. (1993). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb.
- HOBSBAWM, E. J. i T. RANGER (ur.) (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge.
- HROCH, M. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge.
- JANJIĆ, D. (1987). *Država i nacija*. Zagreb.
- JELAVICH, C. (1992). *Južnoslavenski nacionalizmi*. Zagreb.
- KANN, R. (1957). *The Habsburg Empire*. New York.
- KANT, I. (1976). *Um i sloboda*. Beograd.
- KARDELJ, E. (1973). *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*. Beograd.
- KARDELJ, E. (1975). *Nacija i međunarodni odnosi*. Beograd.
- KEDOURIE, E. (1971). *Nationalism*. London.
- KEMILÄINEN, A. (1964). *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*. Jyväskylä.
- KESSLER, W. (1981). *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19 Jahrhunderts. Historiographie und Grundlagen*. München.
- KOHN, H. (1929). *History of Nationalism in the East*. London.
- KOHN, H. (1946). *The Idea of Nationalism*. New York.
- KORUNIĆ, P. (1989). *Jugoslavizam i federalizam u Hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875*. Zagreb.
- KORUNIĆ, P. (1991). "Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u 19. stoljeću", *Povijesni prilozi*, Zagreb, god. 10, str. 103-156.
- KORUNIĆ, P. (1992). "Hrvatski nacionalni i politički program 1848-1849. godine", *Povijesni prilozi*, Zagreb, god. 11, str. 177-255.
- KORUNIĆ, P. (1993). "O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću", *Povijesni prilozi*, Zagreb, god. 12, str. 133-228.
- KORUNIĆ, P. (1994). "Problem istraživanja porijekla hrvatske nacije", u: *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb, str. 145-157.
- KORUNIĆ, P. (1995). "Hrvatska državopravna tradicija i 'Adresa' Hrvatskog sabora 1861. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. 27, br. 2, str. 247-268.
- LECLERQ, J. M. (1979). *La nation et son ideologie*. Paris.
- LEMBERG, E. (1986). "Zapadnoevropski pojam nacije", *Sveske*, Sarajevo, god. 4, br. 13-14, str. 473-490.

- LEROTIĆ, Z. (1984). *Nacija: Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije*. Zagreb.
- LEROTIĆ, Z. (1985). *Načela federalizma višenacionalne države*. Zagreb.
- LEVINE, R. i D. CAMPBELL (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour*. New York.
- LIJPHART, A. (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb.
- LIPSET, S. M. (1969). *Politički čovek*. Beograd.
- MACARTNEY, W. A. (1971). *The Habsburg Empire*. London.
- MANNHEIM, K. (1968). *Ideologija i utopija*. Beograd.
- MARITAIN, J. (1992). *Čovjek i država*. Zagreb.
- MILL, J. S. (1992). "O slobodi", u: *Izabrani politički spisi*. Zagreb.
- NEUMANN, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država*. Zagreb.
- PARSONS, T. (1966). *Societies: Evolutionary Comparative Perspectives*. New Jersey.
- PARSONS, T. (1967). *Politics and Social Structure*. New York.
- PARSONS, T. i drugi (ur.) (1969). *Teorije o društvu*. Beograd.
- PARSONS, T. (1991). *Društva*. Zagreb.
- PLATON, A. (1911). *Nacionalizam*. Beograd.
- RABUSHKA, A. i A. SHEPSLE (1972). *Politics in Plural Societies*. Ohio.
- RADIĆ, A. (1936). *Narod i narodoznanstvo*. Zagreb.
- RADIĆ, A. (1997). *Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu*. Zagreb.
- REDŽIĆ, E. (1963). *Prilozi o nacionalnom pitanju*. Sarajevo.
- RENAN, E. (1822). *Qu'est ce que c'est une nation?* Pariz.
- RENAN, E. (1981). "Što je nacija", *Kulturni radnik*, Zagreb, god. 34, br. 6, str. 89-106
- SAMUEL, R. (ur.) (1989). *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*, vol. 1-3. London.
- SETON-WATSON, H. (1977). *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. London.
- SETON-WATSON, H. (1980). *Države i nacije: Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*. Zagreb.
- SMITH, A. (1969). *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford.

- SMITH, A. D. (1973). "Nationalism: A Trend Report and Bibliography", *Current Sociology*, Hague-Paris, god. 21, br. 3.
- SMITH, A. D. (1983). *Theories of Nationalism*. London.
- SMITH, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford.
- SÜDLAND, L. V. (1991). *Južnoslavensko pitanje: Prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb.
- SUGAR, P. i I. LEDERER (ur.) (1969). *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle.
- SZÜCS, J. (1981). *Nation und Geschichte: Studien*. Budapest.
- ŠIDAK, J. (1973). *Studije iz hrvatske politike XIX. stoljeća*. Zagreb.
- ŠIDAK, J. i drugi (1988). *Hrvatski narodni preporod - Ilirski pokret*. Zagreb.
- ŠUVAR, S. (1970). *Nacije i međunacionalni odnosi*. Zagreb.
- TAGORE, R. (1921). *Nacionalizam u Italiji*. Zagreb.
- TILLY, C. (ur.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton.
- WEBER, M. (1976). *Privreda i društvo*, knj. 1-2. Beograd.
- WIATR, J. (1971). "Osnovni problemi teorije nacije", *Ideje*, Beograd, br. 6.

Petar Korunić

THE ORIGIN AND THE INTEGRATION OF NATION AS A SCIENTIFIC PROBLEM

SUMMARY

The author examines the origin and the integration of nations in general and also from the viewpoint of the Croatian nation. The phenomenon and the development of the nation is treated within the framework of the development of society and social sub-systems. The author maintains that nations develop and are formed as complex national communities of the new integrational type during long-term historical and social processes, but only in the framework of civic society. Precisely for this reason he examines the mutual dependence of the nation and democratic sub-systems in the society concerned. The democratic civic system and its sub-systems (democracy, civic freedoms, parliamentarism, the state of law, governmental rights and laws, the multiparty system, pluralism of roles, opinions, goals, etc.) essentially influences the formation and the development of democratical national communities. These, therefore, are two compatible historical formations. The development and/or stagnation of a formation (of the democratic system) influences the development and/or stagnation of the other historical formation (the democratic national community) and vice versa.

KEYWORDS: nation, civil society, democracy, national communities, modern history, ethnicity